

Helenistik Aklın Son Işığı: İskenderiye Kütüphanesi'nden Beytül Hikme'ye

Sait EBİNÇ
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
saitebinc@yyu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-3529-921X

Araştırma Makalesi

DOI: 10.31592/aeusbed.1430203

Geliş Tarihi: 01.02.2024

Revize Tarihi: 27.05.2024

Kabul Tarihi: 25.07.2024

Atf Bilgisi

Ebinç, S. (2024). Helenistik aklın son ışığı: İskenderiye Kütüphanesi'nden Beytül Hikme'ye. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 314-333.

ÖZ

Bu makale Antik Yunan düşüncesinin Doğu'daki temsilcisi sayılan Helenistik İskenderiye Kütüphanesi çevresinde gelişen felsefi geleneği konu edinmektedir. Makalenin temel konusu İskenderiye Kütüphanesi çevresinde gelişen Antik Yunan düşüncesinin İslam dünyasına tercüme yoluyla nasıl taşındığını incelemektedir. Antik Yunan düşüncesi ile İslam dünyası arasında bir köprü olan İskenderiye kentindeki bu düşünsel ve bilimsel birikim Doğu Roma'nın Nisibis (Nusaybin) Edessa (Urfa) Antiok (Antakya) bölgelerindeki Süryani ve Nesturi heretik topluluklar tarafından önce Arapçaya daha sonra Latinceye tercüme edildi. Bu makalede bu tercüme faaliyetleri aracılığıyla akılcı uyanışın kaynaklarının medeniyetler ve mekânlar arasındaki yolculuğu ve uğrakları incelenmiştir. Antik Yunan düşüncesindeki akılcı kaynakların Helenistik dünya üzerinden İslam Dünyası'na taşınması daha çok Felsefe, Astronomi, Matematik Coğrafya Tıp bilimi gibi akılcı ispatın konusu olan disiplinler üzerinden gerçekleşmiştir. Bu makalede ayrıca bu disiplinlere ilişkin metinlerin tercüme faaliyetleriyle İskenderiye'den başlayarak 9. ve 10.yüzyılda İslam dünyasının en gelişmiş kültür merkezi olan Bağdat'taki Beytül Hikme'ye nasıl ulaştığı analiz edilmeye çalışılmıştır. İskenderiye Kütüphanesi ile ilgili zengin bir literatür olmasına karşın bu literatür mitoslarla hakikatin iç içe geçtiği bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle bu makalede yöntemsel olarak literatür tartışmasının yanı sıra bu konuda ileri sürülen tezler karşılaştırmalı bir yöntemle tarihsel perspektif içinde tartışılmıştır. Batı literatüründe kütüphanenin Müslümanlar tarafından yakıldığıyla ilgili efsanelerle örülmüş pek çok anlatıların temelsiz olduğunu ispatlayan kanıtlar ortaya koyularak tartışılmıştır. İskenderiye Kütüphanesi'nin Müslümanlar tarafından yakıldığı iddiasının temelsiz olduğu 19. yüzyılda ispatlanmasına rağmen bu efsane son yüzyılda pek çok metinde yine de tekrarlanmaktadır. Batıda İslami fobinin bilimsel literatüre bulaşan önyargısı bir şayia olarak pek çok Batılı metinlerde tekrarlanmaktadır. Bu nedenle bu makale bu türden iddiaların temelsiz olduğunu ispatlamaya yönelik cevapları da içermektedir.

Anahtar Kelimeler: İskenderiye Kütüphanesi, Beytül Hikme, tercüme faaliyetleri, İslam.

The Last Enlightenment of Hellenistic Reason: From Library of Alexandria to Beytül Hikme

ABSTRACT

The purpose of this article is to focus on the Library of Alexandria, which served as an extension of Ancient Greek thought in the East. The main emphasis of the article is to examine the historical position and significance of the Library of Alexandria in transmitting Ancient Greek thought and science. It explains the translation activities into Arabic and later into Latin by the Syriac and Nestorian heretical communities in the regions of Nisibis Edessa and Antioch of Eastern Rome, which served as the transmission channel of Ancient Greek thought. Through these translation activities, the journey and stops of the sources of rational awakening among societies and places are discussed. The analysis attempts to trace how texts related to natural philosophy, encompassing these disciplines, reached the Beytül Hikme in Baghdad, the most advanced center of intellect in the Islamic world in the 9th and 10th centuries, starting from Alexandria through translation activities. Despite the rich literature on the Library of Alexandria, this literature has taken on a structure intertwined with myths and truths. Therefore, in this article, a discussion of the literature and the theses put forward in this regard is conducted within a comparative method and a historical perspective. It is argued by presenting evidence that there are many narratives in Western literature woven with myths regarding the burning of the library by Muslims, which are baseless. Although it was proven in the 19th century that the claim that the Library of Alexandria was burned by Muslims is baseless, this myth has been repeated in many texts in the past century. Therefore, this article also contains a response aimed at proving that such claims are baseless.

Keywords: Alaxandra Library, Beytül Hikme, rational thought, translation, Islam.

Giriş

Bu makalenin amacı Antik Yunan düşüncesinin Doğu'daki kaynağı olan İskenderiye Kütüphanesi ve bu kütüphanenin kaynaklarından beslenen düşüncelerin bir tür iletim kanalı olan Doğu Roma İmparatorluğunun Nisibis (Nusaybin), Edessa (Urfa), Antiok (Antakya), Kilikya bölgelerindeki Süryani ve Nesturiler aracılığıyla önce Arapçaya daha sonra Latinceye tercüme hareketlerinin aklın uyanışının kaynakları olarak düşünce geleneklerinin toplumlar mekânlar arasındaki yolculuğu ve uğrakları değerlendirilecektir. Helenistik dönemde akılcı düşüncenin kaynakları, disiplin olarak başta Felsefe, Kozmoloji, Matematik ve Tıp ve Coğrafya bilimini de kapsayan doğa felsefesinin metinleriydi. Bu metinlerin İskenderiye'den başlayarak tercüme yoluyla 9. ve 10. yüzyılda İslam dünyasının akıl sarayı olan Bağdat'ta Beytül Hikme'de en üstün seviyesine nasıl ulaştığı analiz edilmektedir.

İskenderiye Kütüphanesi ile ilgili zengin bir literatür olmasına karşın bu literatür mitoslarla gerçeğin iç içe geçtiği bir hale bürünmüştür. Özellikle kütüphanenin yakılmasıyla ilgili mitoslarla örülmüş pek çok anlatının varlığı ve bunların bir kısmının temelsiz olduğu 19 yüzyılda ispatlanmıştı. Ancak buna rağmen bu efsane son yüz yılda pek çok metinde yeniden tekrarlanmaktadır. Türkçedeki “Şuyuu vukuundan evlâdır” deyimini doğrularcasına İskenderiye Kütüphanesi'nin Müslümanlar tarafından yakıldığı söylentisi hakikatin kendisinden daha etkin ve yaygın hale gelmiştir. Özellikle 19. Yüzyılın pek çok literatüründe İskenderiye Kütüphanesinin Miladın Yedinci yüzyılında Hz. Ömer döneminde Mısır'ın fethiyle birlikte Amr bin Ass tarafından yakıldığı mitosu bir kısım Oryantalistlerin inandığı bir argümandı. Aynı yüzyıl içinde Edward Gibbon meşhur eseri Roma İmparatorluğunun Yükselişi ve Yıkılışı isimli kitabında bu iddianın temelsiz bir bühtan ve mitostan ibaret olduğunu ispatlamıştı. Buna rağmen son yıllardaki bu iddia bilimsel olmaktan çok politik ve popülist Batı yazınında bir şayia olarak pek çok Batı orjinli metinlerde ve Hıristiyan fanatizminin bir varsayımı olarak tekrarlandı. Bu iddiaları ileri sürenler Barnabas (2000) ve N. M. Jog gibi isimlerdi (Jog, 1994). Bu iddiaların bilim dışı subjektif iddialar olduğu, metinde kütüphanenin yakılması ile ilgili başlık altında ortaya koyulacaktır.

Yöntem

Bu metinde literatür incelemesi nitel bir metodoloji kullanılarak tarihsel ve yönetsel olarak İskenderiye Kütüphanesi ve onun çevresinde gelişen düşünce okulları ve tercüme faaliyetleri yazılı metinler üzerinden analizi yapılmıştır.

Literatür Tartışması

İskenderiye kütüphanesi Helen akıl güneşinin son hüzmelerini temsil eder. İskenderiye'de oluşan bu akıl güneşi Antik dünya kültürünün ikinci evresidir. Helenistik dönem Antik Yunan Uygarlığı ile Roma İmparatorluğu dönemine geçişte ara dönemi oluşturan bir dönemdir. Helen çağı başlangıcı genellikle Büyük İskender ile başlatılır ve Antik Yunan dünyasının Roma Cumhuriyeti' tarafından işgal edildiği MÖ. 46 tarihine kadar devam eden dönemdir. Bu süreç Helenistik ve Roma dönemleri ile birlikte yaklaşık on asırlık dönemi kapsar (M.Ö. 323-M.S. 642). Antik dünyanın akılcı düşünce ekolleri Antik Yunan düşüncesinin uğrağının ikinci evresi olan İskenderiye'den Mezopotamya'ya bu merkezlerden üzerinden taşındı. İskenderiye kütüphanesi ve müzesi çevresinde gelişen bu etkinin tam anlaşılması için pek çok açıdan efsane halesinden çıkaracak maddi delillere ihtiyaç vardır. Helen güneşinin son ışığı olan İskenderiye Kütüphanesi İskender'in Makedonya'dan başlayarak fetihlerini Avrupa, Asya ve Afrika'nın sınırlarına ulaştırarak dünyanın en büyük *imperiumu*' nu sağladığı dönemdi. İskender'in dünya devleti kurma hayali erken ölümü nedeniyle gerçekleşemedi. Ancak Helenistik uygarlığın etkisi dünyanın pek çok coğrafyasında etkili oldu.

İmparatorluk siyasi yapılarının fetihleri sadece askeri güçle açıklanamaz. Her büyük fetih ordunun organizasyonunda hekiminden ulaşımına, tekniğine, savaş sanatına kadar pek çok disiplinin yöntemlerini ve bilgi birikimini zorunlu kılar. İskender'in fetihleri için öncü keşif kolları aracılığıyla toplamış olduğu raporlar, daha sonra bilimsel faaliyetlerin gelişmesine de zemin hazırladı. Büyük İskender'in ölümünden sonra Makedonya İmparatorluğu İskender'in generalleri arasında bölünerek

bağımsız krallıklara dönüştü. İskender'in en prestijli generallerinden biri olan Ptolemaios Soter Mısır'da egemenliğini kurarak, İskenderiye kentini ekonomik, ticari, siyasal ve kültürel bir merkez haline dönüştürdü (El Abadı, 1991). Mısırda egemenliğini ilan eden Ptolemeus egemenlik alanını Kuzey Afrika'dan Yunanistan'a kadar uzanan geniş bir alanda krallığını ilan etti. Ptolemeus döneminde Antik Yunan'dan olağanüstü bir mülteci göçü başladı. Bu süreç içinde Antik Yunan'dan sürgün edilen düşünce adamları da İskenderiye iltica etmekteydi. Bu sürgünün içinde Phalerumlu Demetrius da vardı. Demetrius bilimsel çalışmaları ve yazılarıyla tanınan bir filozoftu. Aesop'un fablalarının derleyicisi ve Homeros'la ilgili bir kitabının yanı sıra bir dizi edebi, politik retorikle ilgili eserleri vardı. Fakat Demetrius daha çok devlet adamı olarak ün kazanmıştı. İskenderiye'ye sürgün edilmeden önce Atina'da yöneticilik yapmış Atina Poiracetas tarafından ele geçirilince Demetrius Atina'dan ayrılıp İskenderiye'ye sığınmak zorunda kalmıştı (Rodenbeck, 2001).

Aristoteles'in kütüphanesini düzenleyen, onun pek çok eserini İskenderiye'ye getiren kişinin Plalerumlu Demetrius olduğu söylenmektedir. Demetrius Aristoteles'in kütüphanesini değilse bile kitaplarının büyük bir kısmını kopyalayarak İskenderiye kentine taşıdı. Kısa sürede Roma soyluları kendi özel konutlarında kütüphaneler kurdu, sonunda bunlar halk kütüphanelerine dönüştü (Hendrickson, 2014). Çok tartışılan bir soru ise kütüphanenin Aristoteles'in Lykeion'undaki koleksiyonun tamamını mı yoksa bir bölümünü mü aldığıdır. Bu konuda kaynaklar farklılık göstermektedir. Helenistik bir kaynaktan alıntılanan bir pasajda Atheaios şöyle yazmaktaydı: "Kralımız Ptolemaios Neleos'dan bütün kitapları satın alıp Atina ve Doros'ta ele geçirdikleriyle birlikte güzel İskenderiye şehrine nakletti" (Barnes, 2006, s. 89). İskenderiye kütüphanesine ilişkin bilgiler daha çok Strabon seyahat bilgilerine dayandırılmaktadır. Strabon İskenderiye'ye geldiğinde buradaki kütüphane ve müzeyi Atina'daki akademiye benzettiğini ifade eder (Argyle, 197). Helenistik dönemdeki müze farklı bir işleve sahipti. Sanatsal ve entelektüel uğraşların Yunan tanrıları olan Mousalar'a (Musalar) adanmış olan akademisyenlerin, filozofların bulunduğu mekân anlamında kullanılıyordu. Bu nedenle dini bir niteliğe sahipti (Erksine, 1995, s. 42). İskenderiye Kütüphanesi'nin kurulması ile ilgili sayısız mitos bulunmaktadır. Örneğin, Atina'dan metinlerin ödünç alınması ve sadece kopyaların geri gönderilmesi gibi rivayetler muhtelifdir. Bunların hepsini doğrulama imkânı yoktur (Phillips, 2010, s. 1).

Canfora'ya (1999) göre Mısır fethedildikten sonra Ptolemeos, dünya üzerindeki tüm hükümdarlara ve valilere hitaben bir mektup yazarak, onlardan her türden yazarın eserlerini göndermelerini istedi. Şairlerin düşünce adamlarının, tarihçilerin, hekimlerin kitaplarını kopyalayarak bir gemiyle İskenderiye'ye getirmesini emretti. Bu şekilde İskenderiye getirilen kitap koleksiyonuna "gemi koleksiyonu" deniyordu (Canfora, 1990, s. 79). Bunun yanı sıra Ptolemeos dünyanın çeşitli yerlerinden gelmiş bilim adamlarını himaye etti. Farklı uygarlıklar arasında inançların kanaatlerin, düşüncelerin aktarım aracı olarak kitapların taşıdığı düşünceler tercümeler aracılığıyla farklı dil ve kültürler arasındaki etkileşimi hızlandırdı. Farklı dil ve kültürler arası bu etkileşim dil ve düşüncenin dönüşümüyle sonuçlandı. Kütüphanelerin ve kitapların kültürel ve düşünsel birikimi aynı zamanda tecrübesinin ve aklın sistematik olarak birikimi anlamına geliyordu. Ptolemeos II döneminde (M.Ö. 283-246) Bu dönemde İskenderiye'ye davet edilen Yahudi bilim adamları aracılığıyla Eski Ahit'in ilk beş kitabının Yunanca çevirisi yapıldı. Bu girişimler Helenistik çağ boyunca Yunanca Eski Ahit derlemesinin oluşturulmasını başlattı. Bu derlemelere daha sonra Septuagint olarak adlandırıldı (Delia, 1992).

Uygarlıklar ve toplumlar arasındaki düşünsel etkileşimlerde doğada olduğu gibi her zaman süreklilikler aranamaz. Bu süreklilikleri akâmete uğratan savaş, işgal, talan ve yangın gibi nedenlerden dolayı uygarlıkların maddi birikimleri yıkılabilir. Antik uygarlığın maddi birikimleri istilalar tarafından yok edilse bile düşünce sanat, felsefi gelenekleri yaşayan nesiller üzerinden kendilerine varlık alanı bulabilirler. İbni Haldun'un vurguladığı gibi göçebe bedevi uygarlıklar yerleşik uygarlıkları savaş kabiliyetine dayanarak yıkabilirler fakat yönetemezler. Çünkü yönetim kabiliyeti ve birikimi, yerleşik uygarlıkların savaşla talanla yıkılmayan kalıcı soyut zihinsel mirasını oluşturur (Haldun, 1997, s. 322). Bu nedenle İskenderiye kenti Sezar tarafından M.Ö. 48 de işgal edilip yakılmasına rağmen Antik Yunan felsefesinin bin yıllık akılcı mirası, yanan yıkılan medeniyetin küllerinin altında küçük bir kıvılcım

olarak tütmeye devam etti. Altı asır sonra bu aklın ışığı bu İskenderiye kentinde küllerinden yeniden doğdu. Daha sonra asırlar boyunca İskenderiye bu ışığın başlıca merkezi olarak önemini sürdürdü.

İskenderiye kenti II. Ptolemeos zamanında antik bilimlerin başkenti ve dünyanın düşünsel merkezi haline geldi. Akdeniz'in kıyısındaki bu kent aynı zamanda Asya kıtasının denizle bağlantısını sağlayan limanı konumundaydı. Bu iki kıta arasında yolculuk yapan gemiler sadece yük taşıyorlardı. İnsanları da taşıyordu. Böylece farklı kıtalar arasında seyahat eden insanlar aracılığıyla düşünceler, yöntemler, kavramlar da taşınıyordu. II. Ptolemeos döneminde İskenderiye kenti zengin kütüphanesiyle, Moseliumuyla, farklı felsefi ve dini düşüncelerin bir araya gelmesiyle zengin bir kültür merkezine dönüştü. Platonculuk'tan Pitagorasçılık'a Aristoteles'in Peripatetizminden Helen düşüncesine kadar farklı düşüncelerin temsil edildiği okulların bulunduğu bir kent haline geldi. (Offek, 2001). Bu düşüncelerin yanı sıra İskenderiye kentinde Eski Mısır'ın teogonileri, hermetik teosofisi, esoterik doktrinleri, Orfik gizemleri de devam ediyordu. İskenderiye'de bir başka düşünce okulu olarak Yahudilerden Aristobulus ve Philo, Platon ve Aristoteles'in düşüncelerini harmanlayarak panteist bir dünya görüşünü oluşturdular. Böylece Antik Yunan düşüncesiyle Doğu'nun ruhsal disiplininin panteist eğilimlerle sentezlendiği Yeni Platonculuğun düşünsel zeminini oluşturdular. Bu farklı heterojen düşüncelerin sentezinden antik dünyanın en dikkate değer doktrinleri ortaya çıktı. Gnostisizm. Hristiyanlık ve Zerdüşt Heretikliğinin birleşmesinden Neo-Platonizm düşüncesinin doğmasına yola açtı. Bu düşünceler Mısır'dan başlayarak Suriye ve Pers üzerinden yayılmaya başladı. Bu düşüncelerin yayılmasında Nesturi ilim adamlarının tercümeleme öncülük etti. Nesturi bilginler tarafından Yunan felsefesinin temel kaynakları Süryanice'ye ve Arapçaya çevrildi. Antik Yunan eserlerinin Arapçaya çevrilmesinde Ortodoks Doğu Roma İmparatorluğu'nun dini taassubu ve fanatizmi de etkili oldu. Bizans İmparatoru Xenon ve Justinian, Eddesa (Urfa) ve Atina'nın Neo-Platonik okullarını kapattığında, filozofları Pers ülkesine sığındı (Hudgson, 1993). Daha sonra buradan ayrılan düşünce adamları, Nisibis (Nusaybin) ve Cundişapur okullarının doğmasına neden olan tohumları ektiler. Tüm bu okullar, dinen Hristiyan, felsefi olarak Neo-Platonik geleneğe sahiptiler. Antik Yunan düşüncesinin bu hat üzerinde iki temel uğrağı vardı. Bunlardan biri İskenderiye diğeri ise Bağdat'tı. Bu iki ana merkezin etkisinde kalan toplumlarda bilim ve felsefenin gelişim çizgileri İskenderiye kütüphanesi ve bu düşüncenin neşet ettiği düşünsel atmosfer çok etkili oldu. Daha sonra Aristocu okulun Peripatetistlerin İslam dünyasındaki temsilcileri Meşşaiçilik okulu oldu (Canfora, 1990, s. 96).

Farklı düşünce geleneklerinin zamanla birbiriyle eklemlenmesiyle biri ötekini yerini aldı. Bu düşünce geleneklerindeki değişim, dönüşüm dünya ve eşya karşında tutum, davranış, biçimlerini de değiştirdi. Bir toplumun belirli bir dönemdeki idrak ve kavrayış biçimlerinin, sınırlarını kesin hatlarla tespit etmek mümkün değildir. Ancak düşünce geleneklerinin referans düğümleri tarihsel olarak geriye doğru üst üste istiflenmiş iç içe geçmiş katmanları bir tür zihinsel arkeoloji yöntemiyle kesin olmasa bile eğilimler düzeyinde analiz edilebilir. Bu düşünce eğilimleri ise toplum denilen karmaşık yapıların farklı etkileşimlerinden örülmüş düşüncelerin sentezi olarak kurumları oluşturur. Bu kurumlar aynı zamanda düşünce geleneklerinin somut hale gelmiş yapılarıdır. Bu yapılar düşüncenin kurumsallaşmış biçimi olarak toplumsal örgütlenmenin kültürel ve tarihsel özgünlüklerini de taşır. Toplumun geçmişten tevarüs ettiği düzenlilik gösteren davranış biçimleri, toplumsal roller ve tutumlar düşüncelerin kurumsallaşmış biçimleridir. Düşüncelerin kurumsal hale gelmiş yapılar aynı zamanda semboller, davranışlar, ortak değer ve fikirler, kollektif hafızanın ortak zemini oluşturur. Düşüncelerin oluşturduğu ortak zihin dünyası, tarihsel olarak, düşünsel birikimin derinlemesine katları arasında sürekli olarak birbirine doğru geçişleri ve gerilimleri içerir. Bu nedenle düşünce gelenekleri pek çok farklı edimin ve düşüncenin bileşkesi olarak, adeta üst üste istiflenmiş bir tür zihinsel arkeolojinin katmanlarından oluşur.

Toplumsal bir varlık olan insanın içinde bulunduğu toplumsal koşullar insan-insan, insan-toplum insan- tabiat ve eşya ile olan ilişkilerinin karmaşık yumağı olarak insanların zihniyet biçimini şekillendirir. Bu da insanın içinde bulunduğu tabiat ve ortamın özgün bir kültüre sahip olmasına neden olur. Bu nedenle her toplumun duyuş, düşünüş, davranış ve kavrayış biçimleri kendi tarihleriyle bezenmiş durumdadır.

Düşünce geleneklerinin sınırları ve özgünlüğünün analizi, farklı uygarlıklar arasında karşılaştırmalı bir analizi zorunlu kılar. İslam öncesi dönemde Doğu'daki düşünce yaşamının üzerindeki en büyük etkiyi tercüme eserleri ve bu tercüme faaliyetlerini yürüten Nesturi ve Süryani okulları oluşturmaktaydı. Antik Yunan klasiklerinin önce Arapçaya daha sonra da Latinceye çevrilmesinde Nesturi ve Süryani okulları tarihi bir rol üstlendiler. Batı ile Doğu arasında düşüncelerin taşınmasında bir köprü görevi gören bu okullar Avrupa'nın düşünce olarak yetkin bir düzeye ulaşmasında köprü vazifesi gördüler. Batı ile Doğu arasındaki köprü vazifesi gören bu okullar özellikle bilim felsefe, matematik kozmoloji, gibi akılcı yöntem ve bilgilerin Avrupa dünyasına taşınmasına aracılık ettiler. Bu iki okulun etkisi, Doğu ve Batı karşılaştırmalarında bir dizi varsayıma dayalı sorular ileri sürülerek literatürde tartışılmıştır. Bu sorulara verilen yanıtların bir kısmı Batı'nın doğuyu paranteze alma konusundaki hegemonik bakışıyla maluldür. Diğer bir kısmı ise oryantalist çalışmalar içinde bilimsel tarafsız objektif çalışmalardır.

Modern zamanlara kadar antik Yunan, Latin ve Yahudi bilim adamlarının Avrupa'daki çağdaşları Sanskrit Hint bölgelerinde ve Uzak Doğu'da bu metinleri okuyorlardı. İslam dünyası ise bu geleneği 11. yüzyılın ortasına kadar sürdürmüş ondan sonraki dönemde ise efsaneye, şiire ve Farsça edebiyata terk etmişlerdi. İslam dünyasında 11. yüzyıldan sonra ise istisnai bir iki özel küçük grupların varlığını saymazsak çeviri olarak çok az eser varlığını sürdürmüştü. Yedinci yüzyıldan sonra yükselen İslam uygarlığının yaşamın her alandaki gelişme ve ilerleme hızı kendi dönemi içinde eşsiz ve özgün bir gelişmeydi. İslam uygarlığı 8. yüzyılda tek bir bölge ile sınırlı kalmayıp yarı küreye yayıldığı dönemde Antik Yunan ve Sanskrit düşünce geleneklerinin kadim mirasını değerlendirirken önyargılı değildi (Hudgson, 1993). Fetihlerin genişlemesiyle birlikte Müslümanlar, Nil kıyılarından Amuderya'ya kadar bütün topraklarda sadece siyasal egemenliklerini kurmadılar aynı zamanda bu uygarlıkların miraslarını ve yaşama ilişkin pratiklerini de kendi uygarlıklarıyla sentezlediler. İslam'ın yayılma dönemlerinde Müslümanlar eski Babillilerin, Mısırlıların, İbranilerin Farisilerin uygarlık geleneklerinin kültürel ve dilsel olarak mirasçısı oldular. Farklı uygarlıkların yaşam pratiklerine ilişkin alınan bu miras Müslümanların kavrama yetisini ve tolerans alanını açık bir zihin haline getirdi. Bu mirasın İslam uygarlığıyla sentezlenmesi sonucunda özgün bir üslup ve tarz da yaratıldı. İslami dönemin kültüründeki sanatsal motifler, toplumsal adetler İslam öncesi kültürlerin Sami ve İran gelenekleri tarafından da etkilendi (Ülken, 1935). Farklı uygarlıklardan tevarüs edilen bu kültürel miras İslam düşünce edebiyat ve sanatları konusunda daha geniş bir evren ve toplum kavrayışının gelişmesine neden oldu. İslam'ın gelişiyle değişen şey, büyük ölçüde, kültürdeki farklı unsurların görece ağırlıkları ve onlar arasındaki dengeydi. İslamlaşmış kültürü biçimlendiren etkenler, bu yeni denge ile icra edilmeye başlandı. İslam'ın yayılmasıyla birlikte mevcut İran-Sami toplumları içerisinde yeni bir alt-kültür, sentezi meydana geldi. Fakat bu sentez, daha sonra bu medeniyetin belirleyici unsurunu oluşturduysa da yine de bizatihi İslamlaşmış medeniyetin kendisi değildi. İslam uygarlığında geleneklerin oluşması yaşam pratikleri bilgi, teknik, zenâat hatta sanat ve gelişmiş bir zevk düzeyine ulaşması ancak 11. Yüzyılda olgunluk seviyesine ulaştı. İslam'ın akıl çağı olarak nitelenen 11. Yüzyıla kadar Müslümanlar farklı uygarlıkların yaşam pratikleri sanat ve zenâatlarını benimserken hiçbir önyargıda bulunmadılar. Bu akıl çağında Müslümanlar düşüncede, mimaride, yaşayış biçiminde bir medeniyet ölçeğine ulaşarak kendi tarz ve üsluplarını yarattılar. Bu yüzyılda İslami akaid norm halinden yaşamın formu haline dönüştü. Bu dönüşüm düşüncenin ve İslam yaşamın toplumsal yapı ve zihinlere nüfuz etmesi, kendi kurumsallaşmasını tamamlaması anlamına geliyordu. İslam'ın yayılmasıyla birlikte, farklı uygarlıklara mensup toplumların kültürleri İslami geleneklerle etkileşim içine İslam'ın yaşam pratiklerine dinamik bir ivme kazandırdı.

İslam'ın doğrudan Antik Yunan bilimleriyle temasından önce nasıl bir konuma sahip olduğu konusunda pek çok farklı görüş var. Antik Yunan düşüncesiyle Müslümanların tanışma süreci Hz. Muhammed'den sonra hicretin ikinci yüzyılında başlayan dokuzuncu yüzyılın ortasına kadar devam eden çeviri faaliyetleri aracılığıyla gerçekleşti. Özellikle Hz. Ömer döneminde Mısır'ın fethiyle birlikte yedinci yüzyılın ortasında Müslümanlar İskenderiye'de Helenistik merkezlerde Antik Yunan düşüncesiyle tanıştılar. Helenistik Uygarlığını hangi özellikleri İslam tarafından benimsendi ve hangileri kabul edildi. Helenistik düşünce geleneğinin İslam tarafından ne kadarı içselleştirilerek İslam uygarlığının ana yapısıyla eklemlendi bu tür soruları formüle etmek mümkündür. Fakat bütün sorulara somut cevaplar vermek güçtür. İslam'ın başlangıcında Haz Muhammed ile birlikte kurulan çekirdek

yapının gelişerek dini bir sistem haline gelmesi iki asırlık süreç içinde gerçekleştiği bu dönem aynı zamanda Huneyn İbn İshak ve diğer ilim adamlarının Antik Yunan düşüncesini sistemli olarak çevirmeye başladıkları yüzyıldı. Bu yüzyıl İslam'ın aynı zamanda akıl çağıydı (Goitein,1963, s. 221).

İskenderiye Kütüphanenin Kurulması

Modern dönemin İskenderiyeli şairi Konstantin Kavafis şiirinde “Nereye gidersen git bu şehir arkandan gelecek” diye yazmıştı. Neredeyse iki bin üç yüz yıldır İskenderiye'nin akıl ışığı doğduğu topraklarda son hüzmelerini yansıtmış olsa da bugün modern dünyanın akıl ışığı Doğunun kadim okulları vasıtasıyla Batı uygarlığının arkasından gelmektedir. Bu nedenle Batı entelektüel geleneği, Helen'in son güneşi olan İskenderiye kütüphanesi söz konusu olduğunda, onun yok oluşunun hüznünü taşır. İskenderiye kenti, Helenistik dönemde büyük İskender'in kenti ele geçirmesiyle siyasal ve kültürel bir merkez haline geldi. İskenderiye Akdeniz' in stratejik bir kıyısında yer alan kozmopolit bir kentti. Kentin sakinleri arasında Kiptilerden, Ermenilere, Nesturilere, Araplara, Yunanlılara, Yahudilere kadar her dinden, her milletten pek çok farklı nüfusu barındıran bir özelliğe sahipti (Ortaylı, 2006, s. 85). Bu bakımdan İskenderiye kenti çok dinli, çok dilli ve çok kültürlü bir yapıya sahip olduğu için, farklı düşünceleri bir arada tolere etme hoş görüşüne zemin hazırlamıştı. İskenderiye Kütüphanesi 19. yüzyılda Babil arkeolojik kazılarıyla birlikte Asur ve Babil uygarlığına ait tablet yığınlarını barındıran kütüphaneler bulunmasına rağmen insanların zihninde Antik dünyanın ışık kaynağı olarak İskenderiye önemini sürdürmeye devam etti.

İskenderiye kentine atfedilen bu önemin nedeni İskenderiye'nin toplumsal ve kültürel ikliminin kitaba kütüphaneye düşünceye zemin hazırlayan kozmopolit yaşamıyla ilgiliydi. Bu kozmopolit ortam kendine özgü bir edebiyat sınıfı oluşturarak bilimsel ve edebi eleştirel geleneğinin oluşmasına neden oldu. Bu eleştirel tolerans Tıp, Astronomi, Matematik ve diğer bilim dallarında yeni araştırmaların yapılmasına zemin hazırladı. Bütün bu kültürel ve zihinsel etkileşimlerin kaynağı Antik Yunan düşüncesinden aktarılan kısmen de evrim geçiren düşünce ve felsefi geleneklerdi (O Leary, 197). İskenderiye'deki bu gelişmeleri daha çok bilim alanında Antik Yunan'ı aştığını savunan görüşler de var (Tarn, 1971). Bu görüşlerin ne kadar doğru olduğu tartışmalıdır. İnsanlığın düşünce geleneğinde hiçbir türev kendi kaynağının üstüne çıkamaz. En azından tarih olarak bu böyledir. Kuşkusuz düşünce gelenekleri uygarlıklar arasında birbirini aşarak gelişen bir yapıya bürünebilirler. Düşüncenin kendisini aşarak farklı bir boyut ve evreye dönüştüğü düşünce tarihinde aşına olunan bir durumdur. Modern dönemde düşüncenin gelişim ve değişim biçimleri Thomas Kuhn'un paradigmatik ilerleme kuramıyla formüle edilmişti. Tarihte düşüncenin gelişmesi sadece düşünce okullarının varlığıyla tek başına açıklanamaz bu ortamı hazırlayacak siyasi ve toplumsal himaye ve hoşgörü ortamı olmadan düşünce okulları tek başına gelişemez. İskenderiye düşünce okulları da siyasal himaye ve hoşgörü ortamında gelişme imkânı buldu. Özellikle İskenderiye'de II. Ptolemeos Soter Yunanistan'dan çevreye dağılmış ve himayesiz kalmış olan filozofları, alimleri İskenderiye'ye toplayarak himaye etti. Bu döneme kadar vücuda gelmiş bütün ilmi ve felsefi eserleri farklı şehirlerden getirterek Seraium mabedinin yanında büyük bir kütüphane koleksiyonu oluşturdu. İşte İskenderiye kütüphanesi ve okulu bazen de müzesi olarak bilinen, felsefi düşüncenin gelişmesine zemin hazırlayan ve etrafında birçok rivayetler dönen meşhur kütüphane budur (Adıvar, 1980). II. Ptolemeos Star zamanında savaşlardan uzak uzun bir barış süreci geçirildiği için, bu istikrarlı süreç içinde Antik Yunan düşüncesi ile eski Mısır düşüncesi bu dönemde sentezlenme sürecine girerek yeni bir dünya görüşünü oluşturdu. Bu görüş Roma döneminde Hristiyanlık düşüncesini nasıl etkilediyse daha sonra Müslümanların İskenderiye'yi fethetmesiyle birlikte İslam düşüncesini de etkisi altına aldı. Bu iki görüşün eklenmesinden ortaya çıkan düşünce akımına Yeni Platonculuk denildi.

İskenderiye Kütüphanesinin Yakılma Mitosu

Akdeniz'de, Anadolu'da, Pers İmparatorluğunda, Atina ve Rodos'ta birçok antik kütüphane kaybolmuş olmasına rağmen, kimse onların kaderini düşünmez. Batı geleneğinde, antik dünyanın kaybolmuş bilgeliği için yakılan romantik ağıt, İskenderiye'deki kütüphane için yakılmıştır (Delia, 1992, s. 1464). İskenderiye kütüphanesinin yakılmamış olsaydı varsayımları üzerine kurulan karanlık çağların daha aydınlık olabileceği hipotezi düşünceden çok duygusal bir fantaziden ibarettir. Kütüphanenin yok

olması karanlık bir çağın oluşmasının nedeni değil, belki sonucu olabilir. Kütüphanenin varlığı karanlık çağları aydınlığa çeviremezdi. Bu varsayım doğru olsaydı Ortodoks Bizans Roma İmparatorluğu'ndaki yetkililerin Doğu ve Batı'da büyük bir kütüphaneyi sürdürme iradesini göstermiş olurlardı (Bagnall, 2002, s. 349).

Antik kütüphanelerin, kazara veya kasıtlı olarak meydana gelen yangınlar gibi tehditlerle sürekli karşı karşıya olduğunu hatırlamak önemlidir. Papirüs kitaplarının ateşe karşı hassasiyeti o dönemde her zaman büyük bir endişe kaynağıydı. Bu kapsamlı koleksiyonların kaybı, belirli eserlerin kıtlığını ve antik dünyanın bilgisindeki boşlukların artarak devam etmesine neden oldu. Antik kütüphanelerin kaderini keşfederken, antik dünya bilgisini koruma çabalarındaki zorlukları bilmek te önemlidir. İskenderiye Kütüphanesi'nin yok oluşuyla ilgili mitos, kültürel mirasın kırılabilirliği konusunda dokunaklı bir efsane olarak devam etmektedir (Canfora, 1990, s. 81). Kütüphanenin yanması konusunda birbiriyle çelişkili pek çok iddia vardır. M.Ö 48' de meydana gelen büyük İskenderiye yangını Julius Sezar'ın askerleri tarafından yanlışlıkla yakılmıştır. Livius'un dediğine göre (Livius, s. 157). Kütüphanede 400.000'in üzerinde perşömen tomarı vardı. Ne bu bilginin doğruluğundan ne de İÖ. 25-20 yıllarında İskenderiye'de yaşamış coğrafyacı Strabon'un yazdıklarından, kütüphane yangını hakkında kesin ispatlanmış bilgiler çıkarmak mümkün değildir (Macleod, 2006, s. 22). İskenderiye Kütüphanesi'nin yıkılmasıyla ilgili bir başka iddia ise Plutarkhos'un Sezar adlı eserindeki ünlü pasajında MS 48' de kütüphanenin yıkımına dair ilk bilgi bu kitapta geçer. MS 48'deki yakılmanın değil, aynı zamanda Ptolemik hanedanının çöküşünün kütüphaneye sağlanan ciddi desteklerin sona ermesiyle birlikte yıkıldığını vurgular (Rico, 2017, s. 409).

Sezar'ın komutanı Carcalla tarafından M.S. 4 yüzyılda şehri yağmaladığında, Kütüphane'nin ne kadar hasar gördüğü ya da müzeden geriye ne kaldığı hakkında net bir bilgi yoktur. Aynı şekilde diktatörlerin M.S. 391 yılında kitapları, özellikle Serapeion'da bulunan kitapları yakarak düşünceleri kökünden temizleme çabasına destek veren imparator Theodosius ve piskopos Theophilos tarafından kıskırılan kalabalığın verdiği zararın boyutlar kesin olarak bilinmemektedir. Müslümanlar hicretin yirminci yılında İskenderiye'yi fethettiler. M.S. 641 de Emir Amr İbnü'l As şehri ele geçirdi. Emir Amr İbnul As Kütüphaneyi bulduğunda da orası artık eski Kütüphane bile değildi. Işık, optik ve astronomi konularında bilgili, matematik ve coğrafya konusunda tecrübeli olan Müslümanların ilgisini çeken çok az kitap kalmıştı. Bu kitapların büyük kısmı özel koleksiyonu olan din adamlarından ve kiliselerden yeniden toplatıldı. İskenderiye Kütüphanesini Müslümanların yaktığı yönündeki hikâye bir efsanedir. Kütüphane zaten Müslümanların Mısırı fethetmelerinden 680 yıl önce İ.Ö. 48 de Sezar tarafından yakılmıştı (Vallance, 2006). Edward Gibbon, Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü ve Yıkılışı adlı eserinde, Hz. Ömer'in gerçekten kitapların yakılmasını emrini verdiği dair iddianın temelsiz bir gazete bilgisinden kaynaklandığını ispatlamıştır. Gibbon başka bir kanıtı da Hz. Ömer'in böyle bir karar veremeyeceğini ileri sürer. Çünkü böyle bir karar Müslüman fıkıhçıların sağlam prensibine aykırıdır: "Yahudi ve Hristiyanların dinî kitapları, savaş hakkıyla elde edildiğinde asla ateşe verilmemelidir "kuralı İslamın temel fıkıh kurallarından biriydi. Yine başka bir referans olan, 17. yüzyılın sonlarında yaşamış olan ünlü Hollandalı Arap dil bilimci Hadrianus Reland'ın De jure militari Mohammedanorum adlı eserinde, Yahudi ve Hristiyanların dini kitaplarının Tanrı'nın adına saygıdan kaynaklanan nedenlerle yakılmadığını açıklar (Gibbon, 1838, s. 452).

Yeni Platonculuk

Yeni Platonculuk akımı başlangıçta İskenderiye'de, daha sonra çeviriler yoluyla Abbasi hanedanının himaye ettiği Beytül Hikme' de benimsenen egemen bir düşünce haline geldi. Bu iki okul arasındaki benzerliklerden biri Yeni Platonculuk'tu. Hem Bağda hem de İskenderiye'de Aristoteles'in eserlerine büyük bir ilgi vardı. Aristoteles'in yazılarını yorumlayan filozoflar, bunu Yeni Platonizmin kavramsal çerçevesi içinde yorumluyorlardı. Felsefe tarihi açısından, bu benzerliğin kaynakları ve nasıl ortaya çıktığı yeni Platonculuğun temel sorularından biriydi. Bu konuda sorulan diğer bir soru İskenderiye ile Beytül Hikme arasında sadece mekânsal mesafe değil zihinsel mesafelerin yaklaşması nasıl oluştuğuydu? Bu sorulara farklı perspektiften verilen cevaplar vardı. Bu sorulara farklı perspektiften cevap verenlerden biri tıp tarihçisi Max Meyerhoftu. 1930 yılında Prusya Akademisi'nde sunulan ünlü bir makalede, bu sorulara çekici bir cevap sundu. İbni Arabi'nin Uşai'bia'nın Tıp Tarihi

kitabındaki argümanlarının Farabi'nin İslam Felsefesi eserinden referanslara dayandığını ileri sürdü. Meyerhof, Ammonius'un Okulu'nun İskenderiye'de yok olmadığını Orta Doğu'nun Müslüman fethinden sonra Antakya'ya, ardından Harran'a ve nihayetinde Bağdat'taki Beytül Hikme'ye taşındığını ileri sürmekteydi. (Meyerhof, 1930). Uzun yıllar boyunca Meyerhof'un makalesi, geç antik Yunan felsefesinin Abbasiler döneminde Bağdat'ta nasıl yeni bir hayat bulduğuna dair tatmin edici bir cevap sağladığı düşünülürdü. Ancak Meyerhof'un teorisine dair kanıtlar oldukça şüpheli olmasına rağmen ortaya atılmış olduğu soruları eleştirenler tarafından tam olarak cevaplanamadı. Meyerhof'un sorduğu yakıcı sorulardan birisi de Müslümanların Yunan felsefesine olan ilgisi, sekizinci veya dokuzuncu yüzyılda başladığına göre neden geç antik dönemin Yeni Platonik Aristotelesçiliğini benimsemiş olduklarıydı. Bu türden sorular halen literatürde hararetle tartışılan sorular olarak karşımızda durmaktadır. Bu sorulara verilen yanıtlar ise genellikle İskenderiye'de Mısır Kipti geleneğinin içe dönük felsefesiyle, Antik Yunan'ın dışa dönük dünya görüşünün sentezlenmesinin sonucu olarak Yeni Platonculuk'un doğduğunu ileri sürmekteydiler (O Leary 1979). Çünkü Roma'da gelişkin bir felsefi gelenek yoktu. Hukuk konusunda zengin bir literatüre sahip olan Romalılar, bilim ve sanat alanında Yunanlara oranla gelişmiş bir birikime sahip değillerdi. Yunan'ın hasbi ve soyut düşünce faaliyeti yerine Roma'da toplumsal amaç için pratik somut işler ön plandaydı. Roma, hukuk ve tarih alanlarında etkin durumdaydı. Fakat bilim ve felsefede Yunanların çırağı olmaktan öteye gidemediler. Bundan dolayı, eğer yeni Platonculuk hareketi ve onu canlandıran İskenderiye kütüphanesi olmamış olsaydı soyut düşünce faaliyeti gücünü ve sürekliliğini kaybedebilirdi.

Mısır Romanın egemenliği altına girdiği İskenderiye'deki bilim faaliyetleri hareketi de durdu. Sezar, İskenderiye'ye giderek Kleopatra ile eğlencelere daldığı sırada şehirde çıkan ihtilal esnasında yangın olmuş, bu arada bütün Yunan bilimini ve yeni düşünceleri bünyesinde taşıyan kütüphane de yanmıştı. Bu sırada kütüphanede bulunan kitapların sayısını bey yüz bin gibi ölçsüz rakamlar verse de o zamanki yayın araçları ve yetişmiş alimlerin eserleri az çok bilindiği için bunun mübalağa olduğu kolaylıkla anlaşılır (Grant, 2008, s. 71). İskenderiye Kütüphanesi yandıktan sonra Roma döneminde Kleopatra kütüphaneyi tekrar ayağa kaldırarak İskenderiye kütüphanesi ilmi faaliyetini canlandırmağa çabalamıştı. Bu dönemden sonra Hıristiyanlık Roma'da esaslı bir surette yerleşerek Hıristiyanlıktan başka bütün dinler ve mezhepler menedilmeğe başlanmış, Hıristiyanlıktan önceki itikatlara ait birçok eserler tahrip edilmeğe başlanmıştı. Bu sırada İskenderiye piskoposu Thophile bütün rahipleri toplayarak Baküs mabedini yıktıktan sonra, Serapion mabedini de yıkmaya teşebbüs etti. Filozof Olympos'un teşviki ile ahali silahlanarak mabet ve kütüphaneyi korumaya muvaffak oldular. Fakat imparatorun emri üzerine halk dağılmaya mecbur kaldığı için ikinci defa Hıristiyanlar, başlarında Theopile olduğu halde, mabedi ve kütüphaneyi tahrip ettiler. Böylece meşhur İskenderiye kütüphanesi ikinci defa mahvoldu. Bu iddiayı Adnan Adıvar da yabancı kaynaklara dayanarak doğrulamaktadır (Adıvar, 1980). Alman doğu bilimcisi Lodolf Krehl 1889 yılında Floransa'da doğu bilimciler kongresindeki bildirisinde bu kitap yakma olayının bir hayal olduğunu güçlü biçimde kanıtlamıştır (Adıvar, 1980). Buradan anlaşılıyor ki İskenderiye kütüphanesini Müslümanların yaktığı konusundaki şayia iki asırlık bir mitostan ibarettir.

İslam'dan Önce Felsefi Hareketlilik

Aramiler İslam fetihlerinden önce Antik Yunan düşünce ve yöntemlerinin Asya kıtasına taşınmasında en önemli aracılığı üstlendiler. Aramiler, düşünce ve bilim üstünlüğünü Müslümanlara kaptırdıkları döneme kadar, Antik Yunan düşüncesinin etkisiyle Süryani lehçesini bilim dili haline getirmişlerdi. Yunan felsefesi M.S 2. yüzyılın ortalarında Hıristiyan teolojisi aracılığı ile, Süryaniler arasında yayılmaya başladı. Pechito adı verilen levhaların İbraniceden Süryaniceye tercümelemleri bu döneme rastlar. Yine bu tarihlerde, bugün Urfa denilen Edessa'da, Marcon ve Valentin'in birçok taraftarı bulunuyordu. Daha sonra Bar Daisen (Bardesane Urfa'da Süryani edebiyatını sistemleştirmiş ve İrfaniye denilen Gnostisizm'e dayalı bir mezhep kurulmuştu. M.S. 3. yüzyılın başlarında Urfa piskoposu ile Antakya piskoposu arasında gelişen samimi dostluk, Süryani ve Yunan Kiliselerini birbirine yaklaştırmış, böylece Aramiler ile Yunanlılar arasında da resmi bir ilişki kurulmuştu (Canfora, 1990). Bu dönemde Edessa (Urfa) bir düşünce ve kültür merkezi haline geldi. Urfa, Arami kültürün merkezi olarak pek çok düşünce ve ilim insanı yetişmesine ev sahipliği yaptı. Gerek Mezopotamya'nın çeşitli bölgelerinde gerek İran mabetlerinde baskı gören pek çok düşünce insanı Urfa Okulu'nda

toplaniyordu. Özellikle Harran'da bu dönemde teolojinin bir alt dalı olarak kabul edilen Yunan felsefesi ve ona ilişkin kitaplar Süryaniceye tercüme ediliyordu. Urfa'nın düşünce ilim merkezi haline getirilmesinde Theophilus'un büyük bir katkısı vardı. M.S. 695 de Theophilus'un felsefe, bilim ve paganist edebiyata olan ilgisi nedeniyle dindar bir Hıristiyan olmasına rağmen hem Edessa'da hem de Harran'da astronomi, astroloji ve tabiat bilimlerini araştırmak için okullar kurdu (Pingre, 2001). Bu merkezlerde Nesturiler, Doğu Roma İmparatorluğu ile olan ilişkilerinden dolayı, kutsal kitapların, Yunanca'dan tercüme edilmesiyle Yunancayı çok iyi şekilde öğrenmek zorunda kaldılar. Belli aralıklarla toplanan kilise konsülleri nedeniyle Yunancayı öğrenmenin bir başka gerekçesiydi. Konsüllerde yapılan tartışmalara katılmak ve herhangi bir düşünceyi savunabilmek için Yunancayı bilmek gerekiyordu (Algra, 1999). Belirtilen nedenlerden dolayı Yunan dilini öğrenen Nesturiler, kendi mezheplerinin savunmasını yapabilmek için Yunan felsefesini de öğrenmek zorunda kamışlardı. Çünkü mezheplerinin savunmasını yapabilmek ve düşüncelerinin doğruluğunu ispat ve ibra edebilmek amacıyla akıl yürütme ve istidlal yöntemlerini kullanmak için, felsefe öğrenmeyi zorunlu kılıyordu. Doğu Roma İmparatorluğunun teolojik taassubu karşısında Nesturi ilim adamları için İskenderiye güvenilir bir sığınak haline geldi. O dönemde Mezopotamya'da Nesturilere ait elli kadar ilim kurumu bulunuyordu. Başta Edessa olmak üzere bütün bu kurumlarda felsefe ve bilim, Yunanca ve Süryanice olarak okutuluyordu. M.S 3. yüzyılın ikinci yarısında Sasani hanedanlığını ele geçiren I. Şapur Erdişir (M.S. 241-272) Huzistan eyaletindeki Cündişapur şehrini bilim merkezi haline getirerek Nesturi bilim adamlarını himaye etti. Cündişapur'da Ortodoks Bizans'ın heretik olarak tekfir ettiği Nesturi bilim adamlarını himaye ederek bu şehri bir bilim merkezi haline getirdi. I. Şapur Erdişir'in Doğu Romalılardan aldığı esirler, ki bu esirlerin büyük bir çoğunluğu Gnostiklerden oluşuyordu, bu gnostikler daha sonra bu merkezlerde bilim ve felsefenin yayılmasına öncülük ettiler (O Leary, 199).

M.6. yüzyılda Bizans İmparatoru Justinianos tarafından baskı ve işkence gören bilim adamları ve filozoflar, I. Hüsrev Anüşşirvar 531-579 döneminde, İran Kısralığı'na yani Sasanilere sığındılar. Böylelikle de Cündişapur, tam anlamıyla bir bilim ve kültür merkezi dönüştü. (Günaltay, 2001). Edessa (Urfa) ilim Merkezi'nin başında bulunan mütercimler, M.S 5. yüzyıldan itibaren Aristoteles'in eserlerini Süryaniceye tercüme etmeye başlamışlardı. İlk mütercimler arasında adları geçen İbas, Gumas ve Pobus, felsefe tarihinde kendilerine özgü bir dönemi temsil etmekteydi (Günaltay, 1987). İbas, M.S. 435'ten 457'ye kadar Edessa İlim merkezinin yöneticiliğini yürüterek Nesturiye mezhebini bu bölgede yaymaya çalışmış, meşhur Theodor'un Aristoteles felsefesine yazmış olduğu şerhi Süryanice'ye tercüme etmişti (Casson, 2001, s. 78). İbas'ın bilinçli öğrencilerinin yoğun çalışmaları sayesinde Süryaniler, Diodor'un eserlerinin tercümelerini okumak fırsatını bulmuşlardı. Probus ise Aristoteles'in Organon adlı kitabının Hermeneutika ve diğer bazı bölümlerini Süryaniceye tercüme etmişti. Fakat İbas'ın ölümünden (M S:489) sonra İmparator Zenon, cahil papazların ısrarıyla Edessa ilim merkezini yıktığı zaman, Nesturi Mezhebine bağlı ilim adamlarını ve öğrencileri de buradan sürdü. Sürgün edilenler o tarihte Doğu Roma İmparatorluğu'na rakip olan İran Kısralığı'na sığınarak Nizip ve Cündişapur'da yeniden bir okul açtılar. Edessa, bu faciadan sonra ilim merkezi olma özelliğini yitirerek Yunan ve İskenderiye felsefeleri bir süre manastırlarda yaşamak zorunda kalmıştı. Ne var ki, kısa bir zaman sonra bu aşırı fanatik tutum buralara da uzamış, Antakya Patriği Philoksen, İmparatoru İran himayesindeki Nesturi okul ve manastırları yıkmaya ikna etmişti (Günaltay, 1987).

Doğu Romanın dini fanatizmi ve taassubuyla farklı bölgelere dağılan Arami bilim adamları İbas'tan yüzyıl sonra Ra'su'l Ayn'lı Sergios, duraklayan tercüme faaliyetlerini yeniden canlandırarak Yunanca'dan Süryanice'ye birçok tıp ve felsefe eserini tercüme etti. Bu eserlerin bazıları Mantıkla ilgiliydi. M.S 7. yüzyılın başlarında Edessa Okulu'nun yerini alan Qennesre (Kınnesrin) okulunda antik felsefe okutulmaya başlanmıştı. Piskopos Severos Seboht bu kurumda öğrenimini tamamlamış, M.S 640 tarihinde Aristoteles'in Analitikler'i (Les Premiers Analytiques) ile Hermeneutika'sını Süryanice'ye tercüme etmişti. Yine bu dönemde Severus Seboht'un öğrencileri arasında pek çok bilim insanı yetişmişti. Bu bilim insanları Yakub Er-Ruhavi (Ölümü 708) ve Baladlı Athanasios'tu (Ö.688). Bu iki Süryani alim tarih alanında önemli bir üne sahipti. Yine bu dönemde Kûfe piskoposu Athanasios Georgias, Aristoteles'in Organon adlı eserini Süryaniceye çevirmişti. Süryaniler bu şekilde zamanla Yunan bilim ve felsefesine aşina olmuş, antik döneme ait bilimsel ve felsefi birçok eseri kendi dillerine tercüme etmişti (Glassner, 2004, s. 68). Bu tercüme faaliyetleri sonucunda Yunan felsefe geleneği ve yöntemlerini alarak çok önemli eserler yazmışlardı. Bu dönemde Skolastik Felsefeye yine Süryaniler

şekil vermiş, Mantık sanatı Süryani okullarında gelişme olanağı bulmuştu. İslamiyet'in ilk ortaya çıktığı dönemlerde Antik Yunan düşüncesi ve yöntemleri Yunan ve İskenderiyeli filozofların kitaplarıyla Mısır üzerinden Müslüman dünyasına komşu olan bölgelerden geçerek Edessa (Urfa), Kınnesrin (Kuzey Halep) gibi şehirler üzerinden Cüdişapur'a ulaşmıştı. Süryaniceye aktırılmış olan bu felsefenin temsilcileri de Nesturiler ile Yakubiler idi. Bu düşünce gelenekler özellikle İskenderiye'de İbraniler tarafından daha sağlam bir temele dayandırıldı. (Günaltay, 1987).

Abbasi Dönemi Bilim ve Tercüme Faaliyetleri

Antik Yunan biliminin ve doğa felsefesinin İslam ve Latin Hristiyan medeniyetleri üzerindeki kalıcı etkisi, dünya tarihinin büyük başarı hikayelerinden biri sayılır. Yunan bilimlerinin Arapçaya, ardından Latinceye çevrilmesi Orta çağda "Greko-İslam-Latin" biliminden bahsetmemize neden olur. Bilimsel bilginin bir kültürden diğerine iletimi, aktarımı kültürün yalnızca zamansal mekânsal yer değişimi değildir. Bu aktarım aynı zamanda metinlerin, kavramların, teorilerin, tekniklerin zihniyetlerin de aktarımıdır. Bu tercüme ve aktarım Batı düşüncesine Antik Yunan düşüncesinin pasif aktarımından daha fazla bir katkı sunmuştu. (Sabra, 1996, s. 4). Antik Yunan düşüncesinin Orta Çağ Müslüman dünyasına aktarılmasına neden olan olayları ve koşulları anlamak önemlidir. Yunan felsefesinin orta çağ Müslüman dünyasına aktarılmasına neden olan üç ana tarihi olay vardır: Birinci neden Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlaştırılmasıdır. İkinci neden ise İslam'ın fetihleri ve Arapça çeviri hareketidir Üçüncü neden ise Doğu Ortodoks Roma İmparatorluğunun dini taassup ve fanatizmidir. Bu taassup Yunan bilimiyle uğraşan Nesturi ve Süryani bilim adamlarının heretikle (dini sapkınlıkla) suçlanması ve cezalandırılması sonucunda Pers İmparatorluğunu Yunan felsefesi için yeni bir zemin haline getirmesidir (Ali, 2022).

Bu türçüme faaliyetlerinde bilimin ve doğa felsefesinin Yunancadan Arapçaya, ardından Latinceye aktarılması büyük ölçüde tek yönlü bir süreçti; Arapça'dan Yunancaya ve Latinceye, Latinceye Arapçaya karşılıklı çeviriler olmadı ve bu nedenle bu çeviri faaliyeti tek yönlü olarak kaldı (Grant, 2008, s. 503). Nitekim ilk çevrilen kitaplardan biri Abbasi Halifesi Mütevekkil zamanında (847-861) İstifan B. Basil tarafından Arapçaya çevrilen Diaskorides'in botanik kitabıydı. Bu çeviriyi mütercim Huneyn Bin İshak gözden geçirerek yayınlanması için onayladı (Hourani, 1970, s. 155). Antik Yunan bilim ve felsefesinin çeviri hareketinde İslam öncesi dönemde Helenistik İskenderiye'de bu çevirilerin ilk hareketleri Nesturi ve Süryani monofizit ekoller tarafından çevrildiğini daha önceki bölümde vurgulamıştık. Orta Çağ döneminde ise 850 ile 950 yılları arasında özellikle de Bağdat'ta Beytül-Hikme'de Antik Yunancadan yapılan çevirilerin büyük bir kısmı tamamlanmıştı. Bu çeviri hareketinin üçüncü bir momenti ise, İspanya ve Sicilya'da Arapçadan Latinceye yapılan çevirilerdi. Bu düşünsel aktarım Endülüs'ü bu yüzyılda çok önemli bir ilim merkezi haline dönüştürdü (Hourani, 1970, s. 143). Bu dönemde Cordobalı İbni Massarra'nın Neo-Platonik metafiziği ve İbni Arabi'nin Fütuhâtı, Dante'nin İlahi Komedi'sindeki cennet kavrayışı üzerinde büyük etkiler oluşturdu (Palacios, 2008, s. 18).

Bu çeviri faaliyetleri ile İslam coğrafyasındaki ilim merkezleri İran, Irak, Suriye ve Mısır'da Yunan bilim ve felsefesine (Ulum ul-avail, veya Al-Ulum-ul akliyye) akılcı bilimlere kapı aralanmış oldu. Bu tolerans özellikle Abbasi hanedanlığı döneminde, orta sınıf ve eğitimli insanlar arasında yaygın bir düşünce biçimi haline geldi. Bu kültür bir anlamda seküler doğa bilim ve felsefesinin düşünce kalıpları ve yöntemleriyle 850-1050 tarihleri arasında en parlak dönemlerini yaşadı (Ali, 2022, s. 85). Abbasilerin (751-1258) hüküm sürdüğü Bağdat'taki bilimsel canlanma, klasik Yunan'ın hemen hemen tüm bilimsel eserlerinin Arapçaya çevrildiği bir düşünsel faaliyet olarak bu oldukça etkileyici bir başarıydı. Bağdat'taki bu çeviri faaliyetleri sadece felsefe alanında değil astronomi, tıp, kimya, coğrafya, fizik, optik ve matematik gibi alanlarda teorik düşünce ve yöntemleri içeren kitapların çevrilmesiyle tabiat bilimleri alanında da orijinal katkı sağladıkları bir gerçektir. Türçüme faaliyetleriyle oluşmaya başlayan düşünsel ve felsefi birikim soyut düşünce yöntemlerinin gelişmesine neden oldu. Nitekim Müslümanlar bu yüzyılda Cebiri icat ettiler.

Bu dönemde soyut düşüncenin gelişiminin bir olgunluk aşaması olarak Müslümanların Cebir'i icat etmeleriydi. Yunan ve Hint eserlerinden esinlenen Farslı al-Harezmi 9. yüzyılda matematikteki

Cebiri geliştirdi. Harezmi Matematikte Cebir terimini ilk geliştiren ve kitabını yazan bilim adamıydı. Harezmi'nin El Cebra kitabı matematiksel bir girişle başlar ticaret, miras, evlilik ve kurtuluşlarla ilgili sıradan sorunları çözenin yollarını açıklar. Soyut matematik yöntemleriyle cebir ve sembollerle problemleri çözer. Bu, günümüzde bildiğimiz cebir sistemini geliştirmeye katkıda bulunan ana kaynaktır. Cebiri Harezmiden dokuz yüzyıl sonra 17. Yüzyılda, analitik geometriye uygulayarak geliştiren Fransız bilim adamı Descartes olacaktır. Abbasi döneminde İslam dünyasında soyut düşüncenin yanında aynı zamanda tıp alanında da ilerlemeler kaydedildi. İslam bilim tarihinde en ünlü düşünürlerden biri ve tüm orta çağ hekimleri arasında en büyüklerinden biri olarak kabul edilen Râzi idi. Tahran'da doğan Râzi (Ö. 925), Bağdat'ta eğitim gördü ve iki hastanenin yöneticiliğini yaptı (Ofek, 2011). Abbasî halifelerinin ilk öncülleri sayılan özellikle el-Manşûr döneminde (754-775) ve oğlu el-Mehdî'nin (775-785) politikaları, Greko-Arapça çeviri hareketinin ilk sistematik çeviri faaliyetleri onun döneminde başlatıldı. Abbasiler Emevî hanedanı dönemindeki nesep ve mezhep kavgalarına son vererek Müslüman kabileleri daha üst bir amaçta birleştirmeyi ve barış ortamını sağlayan politikaları uygulamada başarılı oldular. Bu uzlaşma ve barış ortamı siyasal ve toplumsal yaşamı istikrarlı hale getirdi. Bu istikrar ve düzen özellikle El Mansur (Harun Reşid) döneminde artık *Pax İslamicus*'a dönüştü (Guetes, 1998). Abbasi döneminde Yunanca konuşulan bölgelerin fethedilmesi ve genişlemesi buralarda kurulan İslami yönetimin kendi meşruiyetini sağlaması bakımından ve gündelik yaşam bakımından Yunancadan Arapçaya Arapçadan Yunancaya çevirileri yapılmasını zorunlu hale getirdi.

Abbasi hanedanları ilk dönemlerinde maiyetlerinde bulunan Yunanca konuşan görevlileri ve bürokratları himaye ettiler. Hatta Ummeye döneminde yöneticilerin başucu kitabı gibi Machievellie'nin Prens kitabına benzer çeviriler yapıldı. Özellikle Hatay, Suriye, Filistin ve Mısır'da Ummaye döneminin sonlarına kadar toplumsal ve ticari ilişkilerde Arapça ve Yunanca olmak üzere iki dili zorunlu bir gerçeklik haline getirdi. Nitekim 5. yüzyılda Mısır'da çift dili içeren Yunanca ve Arapça ticari belgeler, kontratların varlığı bu durumu doğrulamaktaydı. Antik Yunan klasiklerinin sistemli çevirisi Umayye'den sonra gerçekleşti. Umayye döneminde şehirlerde daha çok ticari yönetsel konuları içeren çeviriler yapıldı (Gutes, 1998, s. 23). Bu çeviri faaliyetlerinin İskenderiye ile Bağdat arasındaki farklarına bakıldığında Plato'nun eserlerine dayalı düşüncelerin ilk dönemlerde Bağdat'tan daha çok İskenderiye'de görülmüş olmasıdır. Plato'nun idealist felsefi yaklaşımından farklı olarak Aristoteles'in düşünce ve yöntemleri hem İskenderiye hem de Bağdat'ta İslam düşünürleri arasında yaygın bir düşünce biçimiydi. Platon'un düşünceleri daha sonra Hıristiyanlar üzerinden Hıristiyan Platonizmiyle gündeme gelecekti. Buna karşın Aristoteles'in eserleri deni Nisibis, (Nusaybin) Edessa (Urfa) gibi okullarda daha erken bir tarihte çevrilmişti. Aristoteles düşüncesinin bu okullardaki en önemli temsilcilerinden biri rahip hekim Reshainalı Sergius'tu (Ö.536). Sergius bütün eğitimini İskenderiye'de tamamlamış Galen tıbbının metinlerini çevirisini yapmış aynı zamanda Aristoteles'in eserlerinin şerhlerini yazan kişiydi (Watt, 2013, s. 26). Galen ise hekim olarak Marcus Aurlius'un hocası olarak, Hıristiyan düşüncesi içinde rasyonalizmi savunan, geçmişin ethosunun bütünüyle doğru olamayacağını logos'un insan tabiatının zorunluluğu olduğunu ileri süren hekim ve bilim adamıydı (Ramelli, 2015, s. 139).

İslam dünyasında akılcı uyanışın kaynakları olarak kabul edilen bu tercüme faaliyetleri İslam düşüncesini daha dinamik hale getirdi. İslâm'ın iki yüz yıl gibi kısa sürede yayılarak hegemonik bir güç haline gelmesi sadece fetih ve zor aygıtlarına dayalı bir yayılma biçimi değildi. Aynı zamanda bilim akıl hoşgörü ve tolerans ilkeleriyle hareket eden yöneticilerin başarısıydı. İki yüzyıl gibi bir sürede kıvılcık deniz kıyılarına kadar uzanan İslam fetihleri dünyada hegemonik bir güç haline geldi. Bu geniş imparatorluk teolojik ve etnik olarak çok çeşitliydi; ancak bölgeyi daha önce bölen politik engellerin kaldırılması, farklı dini ve etnik geçmişlere sahip bilim adamlarının birbirleriyle seyahat edip etkileşimde bulunmasına imkân sağladı. Dil engelleri de giderek daha az sorun olmaya başladı. Çünkü Arapça, geniş bir alanda tüm bilim adamlarının ortak dili haline geldi. İmparatorluğun yayılması, entelektüel iş birliğini teşvik eden kentleşme, ticaret ve zenginliği beraberinde getirdi (Ofek, 2011).

Antik Yunan kaynaklarının tercümelerinin yapıldığı dönem, bilimsel faaliyetlerin ve bu faaliyetlere karşı tolerans ve himayenin en yüksek olduğu dönemlerdi. Bu tercüme hareketi, 11. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etti. Antik Yunan felsefe ve biliminin Arapçadan Latinceye tercüme ve uyarlamalarıyla Avrupa'ya aktarıldı (Mavroudi, 2015). Bu aktarımı himaye eden, bilimsel kültürün yükselmesinde güçlü ve zengin bir imparatorluk tarafından sağlanan maddi zemin ve iklimin varlığıydı.

750 yılına gelindiğinde Müslümanlar, Arabistan, Irak, Suriye, Lübnan, Filistin, Mısır ve Afrika'nın büyük bir kısmını, Orta Asya, İspanya ve Çin ile Hindistan'ın kenarlarını fethetmişlerdi. Bu genişlikte bir hegemonik güç Büyük İskender'in egemenliğinden bu yana ilk kez Müslümanlar tarafından gerçekleştirilmişti. Bu hegemonik gücün arkasında sadece askeri güç değil aynı zamanda akılcı düşünce ve yönetim felsefesinin hakkaniyete dayalı değerleri vardı. Nitekim 13.yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde İslam uygarlığı en gelişmiş zirvesine ulaştı.

1258'e kadar Abbasi halifeleri dönemi İslam toplumu için en bereketli, entelektüel ve zihinsel iklimi yarattı (Ofek, 2011). Bu dönemde yapılan çeviri faaliyetlerinin en önemli yönü Abbasilerin şiir, tarih ve drama gibi konuları gereksiz görmeleridir. Aşırı bir genelleme olmasa Orta Çağ dönemindeki bu türden toplumsal uyanışların temelinde toplumların duygularından çok akıllarına hitap edecek faaliyetlerin ön plana geçmesi belirgin özelliklerdendir. Bugün çağdaş ve gelişmiş toplumlarda sanatın toplumsal gelişmenin bir parçası olduğu kuşkusuz inkâr edilemez. Ancak Orta Çağ İslam toplumunda bilim, bir yandan Yunan biliminin bir uzantısı olmasına rağmen, antik dönemdekilerden çok daha az teorikti. Örneğin matematikteki tercüme eserler, mühendislik ve sulama için kullanıldı, aynı zamanda bu matematik yöntemleri karmaşık miras yasalarını ve paylarını hesaplamak amacıyla da kullanıldı. Yunan tıp eserlerini tercüme etmek de açıkça pratik bir amaç taşıyordu. Astroloji antik Yunan'dan alınan ve adapte edilen başka bir disiplindi. Antik Yunan biliminin gündelik pratiklerin gereklerini yerine getirmenin yanı sıra dini yaşamın gereklerini karşılamak için de itibar edilen bir alandı. Özellikle kozmolojide ibadet vakitlerini belirlemek için kiblenin yönünü ve namaz saatlerini ve Ramazan'ın başlangıcını belirlemek için trigonometri çalışmalarına önem verdiler. Antik Yunan eserlerini tercüme etmenin başka bir dini motivasyonu da retorik sanatıyla dini kuralların halka benimsetilmesiydi. Mantık üzerine Aristoteles'in Topics adlı eseri, Müslüman olmayanlarla dini tartışmalara yardımcı olmak ve Müslüman olmayanları İslam'a çevirmek için kullanıldı. Yunan felsefesinin tercüme edilmesi bir tür dinle felsefeyi uzlaştırmayla sonuçlandı. Müslümanlar önce pratik ve dini hayatlarında ihtiyaç duydukları bazı bilimlere tercüme ederek işe başladılar; daha sonra astronomi, kimya ve kelam alanını geliştirmek için mantık alanındaki kitapları tercüme ettiler. Bu tercüme faaliyetleri sistemli hale gelerek teoloji, tabiat ve siyaset alanına kadar genişleyerek devam etti. Ancak. 12. yüzyıldan sonra İslam medreselerinde akılcı tabiat bilimlerinin politik nedenlerle İslam medreselerinde ikinci plana atıldı. Bilimsel akılcı yöntemlerin birçok temel sorun açısından İslam'la çelişir olduğu yorumları egemen olmaya başladı. Bu çelişkileri gidermek için apokrif (uydurma) kitap ve şerhler politik meşrulaştırmayı sağlamak için hasbi ve hakiki bilginin yerini almaya başladı. Bütün bu şerhler ve akılcı yöntemlerin yerini Yeni Platonculuk kılıfı giydirilen Helenistik düşünceyle Doğu düşüncesini sentezleyen mistik bir düşünce egemen olmaya başladı. (El Cabiri, 2003, s. 61).

Beytül Hikme

8. yüzyılda Abbasi Halifesi El Me'mun tercüme faaliyetlerini sistemli bir kurumsal yapıda yürütmek ve çeşitli düşünce ve bilimlere bir çatı altında birleştirmek için Bağdat' da Beytül Hikme adında bir merkez kurdu. Bu kurum zamanla farklı kültürel ve dini görüşlerden gelen bilim adamlarının cazibe merkezi haline dönüşerek entelektüel bir alışveriş ortamı oluşturdu. Bu farklı düşüncelerin bir arada bulunmasına tolerans himaye gösteren halife El Me'mun sayesinde Felsefe, Matematik Kozmoloji birçok klasik Yunan felsefe ve yöntemleri bu okulda öğretilmeye başlandı. Bu kurumdaki mütercimler genellikle Yunanca, Süryanice ve Arapça konuşan kişilerin bir araya geldiği düşünce insanlarından oluşuyordu. Bu kurum düşünsel zihinsel konforun gelişmesini İslam'ın entelektüel geleneğinin zenginleşmesinin temelini oluşturdu (Ofek, 2011, s. 29).

Beytül Hikme'de başlayan bu bilimsel faaliyet ve çeviri hareketi M.S 1000 yılına kadar Tıp, Matematik ve doğa felsefesinde neredeyse tüm Yunanca eserlerin Arapçaya çevrildiği bir dönemdi. Bu adeta İslam dünyasının akıl çağıydı. Bu akıl sadece bilim, fen ve matematik alanında değil, yönetim alanında da etkin rol oynadı. Abbasiler döneminde etnisiteye dayalı dar asabiye kabile anlayışı yerine daha gelişmiş bir toplumsal örgütlenme anlayışını egemen kıldılar. Bu geniş toplum anlayışı ve kavrayışı Müslümanların kültürel ve siyasi yaşama katılım sağlayabileceği kozmopolit bir topluma evrilmesine imkân tanıdı. Nitekim Beytül Hikme'deki düşünce adamlarının her biri farklı coğrafyalardan ve farklı kültürlerden gelen insanlardan oluşmaktaydı. Bu dönemde bazı bilim adamları arasında Abu Hanifah

al-Maghribi, Şii İsmâ'iliyyah çevresinden bir gelmekteydi. Yine Beytül Hikme'de Hasan İbn Ali bin Zülhaq ve Abu Hasan Ali al-Syabsyata bulunmaktaydı. Felsefe alanında ünlü El-Razi, El-Kindi, Abu Yakup, Cafer İbni Mansur yer almaktaydı. Yine Tıp alanında Abu Abdullah, Matematikçi Abu Ali Muhammad al-Haitami, astronomi alanında Ali bin Yunus ve Jaz bin Yunus ortaya çıktı. Optikçiler arasında göz hastalıkları üzerine Latince eserler yazan İbn Haitami ve al-Hazan, eseri al Manazir ile Amri Ali ve eseri al-Muntakhab fi 'Ilaj al-'Aini ile tanınmışlardı. Edebiyat alanında görülen ilim adamları arasında Abu al-Hamid al-Anhaqi, İbn Hani, İbn Abi Jar, Abu Hamid Ahmad ve Abdul Wahab İbn Nasr bulunmaktaydı (Nasution, A. A. Rusydiana ve diğerleri, 2021, s. 12).

Birçok çağdaş bilim insanı tarafından yürütülen araştırmalara göre Beytül Hikme'nin sadece bir çeviri merkezi olmadığını göstermektedir. Beytül Hikme aynı zamanda el yazmalarının korunduğu zengin bir kütüphaneye sahipti. Yine bu okulda yazıcılardan müsahihlere mücellilere kadar iş bölümünün geliştiği uzmanlarıyla çevirileri denetlemekte uzmanlaşmış ilim adamlarıyla çok işlevli gelişmiş bir yapıya sahipti. (Zou'bi ve Shah, 2017, s. 241). Bunun yanı sıra Beytül Hikme'nin yanında, büyük bir gözlem evi bulunmaktaydı. Bu eklentilerde astronomi öğretimi yapılmaktaydı. Bu bakımdan Beytül-Hikme Tıp, Kimya, Astronomi gibi birçok bilim dalını içeren deneylerin yapıldığı çok amaçlı bir bilim merkeziydi. İslam uygarlığı gelişme ve zafer çağlarında türcüme faaliyetleriyle Antik Yunan düşünce ve yöntemlerini Helen uygarlığı üzerinden alarak büyük bir gelişme ve ilerleme sağlamıştı. Ancak 14. yüzyıldan sonra bu akılcı düşünce yöntemleri zayıflayarak yenilikçi eleştirel düşünce özelliğini kaybederek Haşiyecilik ve tekrarcılık içine düşerek akılcı düşünce yöntemleri geleneksel düşünce karşısında egemen konumunu kaybetti (Ülken, 1992, s.16).

Sonuç

Antik Yunan düşüncesinin en önemli merkezlerinden biri olan İskenderiye Kütüphanesi Helenistik akılcı düşünce geleneğinin Batı ile Doğu arasında bir köprü olduğunu söylemek anakronizm anlamına gelebilir. Çünkü o dönemde bugünkü ideolojik anlamda bir Batı' ve Doğu'dan söz edilemez. Batı ve Doğu kavramı ideolojik bir tanımlama olarak modern döneme ait tanımlardır. Helenistik dönemde Batı ve Doğu kavramları sadece coğrafi yön kavramı anlamında kullanılmaktaydı. Helenistik uygarlığın akıl membaı olan İskenderiye kütüphanesi sadece kitap ve kütüphane uygarlığıyla sınırlı bir hareket değildi. İskenderiye Kütüphanesi'nde sembolleşen Antik Yunan düşüncesinin doğa felsefesi akılcı eleştirel bilgi ve birikimin merkeziydi. Tarihsel bakımdan düşünsel ve felsefi geleneklerin süreklilik ve kırılma momentleri analiz edilirken aynı epistemolojinin iki farklı toplumda aynı akli kurabileceği bu metinde varılan sonuçlardan biridir. Felsefi düşünce gelenekleri insan-evren, insan-doğa ve insan-toplum ilişkilerindeki kavrayış çerçevelerini oluşturur. Bu nedenle düşüncenin öncülleri aynı olunca doğanın, evrenin ve kozmolojinin insan zihnindeki kavrayış biçimi aynı olabilir. Çünkü insanoğlunun akli tecrübesiyle biriktirdiği bilgi, asırları aşarak toplumdan topluma, uygarlıktan uygarlığa düşünce devreleriyle birbirlerine eklenilerek yoluna devam eder. Düşüncenin uygarlıklar arası yolculuğu temasta bulunduğu toplumun pratik sorunlarını çözdüğü oranda benimsenmektedir. Çünkü düşünce gelenekleri ancak sahiplenildiği sürece benimsenip anlaşılabilir. Toplumun yerleşik düşünce kalıplarının dışında farklı bir düşüncenin benimsenmesi için zihinsel bir temellük gerekir. Bu da o düşüncenin toplumun reel sorunlarını çözme kabiliyetine bağlıdır. Toplum için yeni olan bir düşünce veya olgunun somut sonuçları ne kadar çok yaşam pratikleri içinde tecrübe edilirse düşüncenin o toplumsal iklimde kök salma şansı daha yüksektir. Felsefi düşünce geleneğinin sadece pratik akla yönelik alanlarda değil, teorik, spekülatif ve soyut düşüncenin öneminin toplumu yönetenler tarafından kavranmasına da bağlıdır. Bu nedenle düşüncenin gelişme kanallarının açık olması teolojik ve politik alanla olan görelî özerkliğine de bağlıdır.

Bununla birlikte düşünce okullarının politik alanla ilişkisi her zaman düşünce aleyhine düşüncüyü zayıflatan bir sonuç doğurmaz. Bazen de politik alanın himayesi ve teşviki düşünce dünyasını zenginleştirebilir. Bunun en somut örneği İslam Dünyasındaki 8. ve 9. yüzyılda düşüncenin gelişmesi Abbasi Halifelerinin tercüme faaliyetlerini himaye ve teşvikiyle bilim ve düşüncenin gelişmesini sağlamalarıdır. Düşünce dünyası ile politik alan arasındaki bu himaye ilişkisi feodal Orta çağın kişisel bağımlılık ilişkisi anlamında bir ilişki biçimi değildi. Bu daha çok düşüncenin önünü açan kurumsal bir ilişki biçimiydi. İslam dünyasından farklı olarak Batı' da düşüncenin teoloji ve politika arasındaki ilişki

Orta çağ boyunca doğa, akıl, inanç arasındaki gerilimli olarak birinin öteki üzerindeki egemenlik kurma mücadelesi içinde biçimlendi. Bin yıllık Orta çağ tarihi boyunca Katolik dünyada teoloji bütün doğruları onaylayan ya da reddeden aklın yegâne jürisi konumundaydı. Rönesans ve reformla birlikte Antik Yunan kaynaklarından beslenen rasyonalizm ve ampirik bilgiyle bu kez doğa felsefesinin biçimlendirdiği akıl, tahtı tek başına ele geçirecekti. Hem politik olanı hem de teolojik olanı egemenliği altına alacaktı. İslam toplumunda ise bu türden bir gerilim ve ayrışma zaten yoktu. İslam toplumunda politik evrenle teolojik evren iç içe geçmiş durumdaydı. Ayrıca bu iki farklı evrene ait düşünce birikimi Avrupa Orta çağındaki gibi sınıfsal olarak kurumsallaşmış yapılara dönüşmemişti. Hicretin ikinci yüzyılından itibaren İslam fetihleri üç kıtaya yayılarak Müslümanlar farklı din kültür ve uygarlığa sahip toplumlarla karşılaştılar. Müslümanlar bu farklı uygarlıklara ait akıl bilgi pratiklerini komplekse düşmeden kabul eden bir anlayışa sahipti. Müslümanların 7. yüzyılda Mısır'ı fethedip Ortodoks Bizans sınırlarına kadar ulaşması Bizans İmparatorluğundaki Heretikler için bir kurtuluş umudu oldu. Çünkü bu dönem Ortodoks Bizans Hıristiyanlığının doktriner mezhep bölünmelerinden dolayı heretik (sapkın) olarak dışladığı Sami toplulukları Süryani ve Nesturi kiliselerinin hem teolojik hem de politik olarak Bizans'tan koptuğu dönemdi. Milattan sonra 5. yüzyılda Hıristiyanlığın doktriner bölünmesinden dolayı Süryani Kilisesi Nesturi ve Süryani olarak ikiye bölünmüştü (Bergstrasser, 2006). Bu Arami topluluklarının her iki kilisesi de Antik Yunan kültürü ve diline karşı Helenistik dönemden tevarüs ettikleri bilgi birikimine sahiptiler. Abbasi döneminde Bizans'ın Heretik grupları halifeler tarafından himaye edilip teşvik edilince bu düşüncenin kaynakları yeniden canlanmaya başladı. Helenistik dönemden başlayarak Antik Yunan düşüncesinin temel kaynaklarının Süryani ve Nesturi vasıtasıyla Arapçaya çeviri faaliyeti sadece çeviriyle sınırlı kalmadı. Özellikle Aristocu düşünce geleneğinin Doğa felsefesi, Matematik, Botanik ve Tıp alanındaki bilgi ve yöntemlerinin yaşamın bütün alanlarında uygulamaya koyulmasıyla bu birikimin teorik sınırlarını genişlettiler (Gotein, 1963).

Ortodoks Bizans'ın egemen taassubu altında pek çok Hıristiyan mezhebinin doktriner olarak farklı mezheplere bölünmesiyle sonuçlandı. Ortodoks ilahiyatın monofizitleri heretiklikle suçlayarak dışlamasına karşın Heretiklerin kendi tezlerini ispatlamak ve ibra etmek için çeşitli karşılaştırma ve akılcı ispata yönelik mantık ve muhakemeye dayalı Yunan metinlerini örnek aldılar. Heretiklerin Antik Yunan düşüncesine yönelik ilgi ve araştırmaları bu düşüncelerin İskenderiye üzerinden Müslümanlara geçmesine neden oldu (Walzer, 1945, s. 166). Antik Yunan düşüncesi, insanlığın birikmiş tecrübesi ve birikmiş akıllı anlamına gelmekteydi. Bu bilgi birikimi asırların içinden geçip gelmiş bilgi olarak bir kısmı geçersiz olsa bile aklın eleştirel bilginin muhakemenin sağlam yöntemlerini içeren bilgi sağlam bir biçimde devam ediyordu. İşte İslam'ın akıl çağında İslam epistemolojisi kelam fıkıh yanında bütün varlık ve kavrayış biçimini bu bilgilerle açık zihin üzerinde temellendirmişti. Soyut düşüncenin Batı ve Doğu arasında farklı anlaşılmasına neden olan düşünce Batı Orta çağındaki Hıristiyan kavrayışla ilgiliydi. Bu yüzyılda Doğu İslam düşünce dünyasında felsefeden anlaşılınan şeyle Batı Hıristiyan dünyasında felsefeden anlaşılınan kavrayış biçimi farklılaşmaya başladı. Batı dünyası Orta çağ Skolastiğine dayalı felsefi gelenekten koparak felsefe ile Thologie'nin (Tanrı Bilim) birbirinden ayrılmasıyla sonuçlandı.

İslam'ın akıl çağı 7. yüzyıldan başlayarak 11.yüzyıla kadar inanç ile akıl arasındaki uyumun sağlanması yönünde akıl darlığından uzak bir dengenin sağlanmasıyla başarılıydı. Bu aynı zamanda politik olanla teolojik olan arasındaki mesafeyi de gerektirmekteydi. Batı Orta çağından sonra felsefe ve teoloji birbirinden ayrıldı. Aydınlanma düşüncesiyle birlikte felsefe tanrıbilimin hizmetinden çıkarılarak seküler bir boyut kazandı. Filozof doğal aklının imkanlarıyla doğa-insan, doğa-toplum konuları üzerinde düşünen insan konumuna dönüştü. İslam dünyasında felsefe ile din arasındaki ilişki daha farklı bir yapıya sahipti. Felsefe dinden ayrı, dünyevi-seküler bir şey olarak algılanmıyordu. İslam dünyasında hikmet yani felsefe Yunanca Sophia teriminin karşılığı olarak alınır. İslam düşüncesindeki Hikmet-i İlahiye Yunanca Theosophia'ya tekabül eder. İslam dünyası içinde düşünsel gelişmenin Antik Yunan düşüncesinin etkisi ile ivme kazandığını söyleyebiliriz. Bu aynı zamanda İslam'ın akıl çağı olarak kabul edildiği dönemdi. Bu dönemden sonra özellikle 14. yüzyıldan sonra İslam medreselerinde tabiat bilimleri ve akılcı ilimler zayıflatılıp felsefe dışlanmaya başlayınca tekrara dayalı yöntemler egemen olmaya başladı. Tekrara ve ezbere dayalı bir pedagojinin forma mantis (donmuş zihin) bir zihinle sonuçlandı.

Tekrara dayalı toplumda düşünce yaşayamaz. İslam'ın akıl çağında pratik ve torik düşüncenin gelişmesi Helenistik döneminin antik felsefesi içindeki organik bağımlıyı sağlayan İskenderiye ekolüydü. 11. yüzyılın ortalarından sonra Felsefesinin ölüşünü ruhun ölüşüne benzeten İbni Rüşd'ün ölümüyle bu akıl çağı sadece duraklamadı aynı zamanda gömüldü de. Gömülen İslam'ın akıl çağıydı. İbni Rüşdle birlikte rasyonellik, gerçekçilik, eleştiri geleneği de gömülmüş oldu. 11. yüzyıldan sonra felsefe yasaklandıysa bu politik yapıdan kaynaklanıyordu. Felsefe ile akılcı gelenek ve dolayısıyla bilim giderek engellendi. Akli diyalog hem insanlar arasında hem de düşüncenin kendisiyle ürettiği düşünce arasında kendini yenileme imkânı bulamadı (Küçükömer, 1993, s. 54). Bu yüzyıldan sonra İslam dünyasında siyasi egemenliğin sosyal ve ekonomik alanı bütünüyle egemenliği altına alması sonucunda düşüncenin gelişmesi için politik alandan bağımsız özerk bir alanın varlığı da tamamen ortadan kaldırılmış oldu. Bu yüzyıldan başlayarak medreseler artık devletin birer ideolojik aygıtı haline dönüştürüldü. Bu dönüşümle birlikte medreseler siyasal otoritenin kendi resmi egemen söylemini yeniden üretecek kurumlar haline geldiler. Bu kurumlar artık merkezi bürokratik yapı için kul tipolojisini üreten yapılara büründü. Bu kurumlardaki ders ve müfredatlar ise yenilikçi eleştirel düşünce yerine nakilci bir tipolojiyi ortaya çıkardı. Hukuk alanında ise buna benzer taassuplar oluşmaya başladı. İslam'ın ilk 4. yüzyılında, hukuki konular daha esnek canlı tartışmalara ve içtihatlarla açık bir yapıya sahipti. Bu içtihatlar bir anlamda bağımsız yargı ve eleştirel düşünce geleneği idi. Ancak 14. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, farklı fikirler giderek bir sorun olarak görülmeye başlandı ve otoriter yöneticiler muhalefetten endişe etmeye başladılar. Bu nedenle içtihat kapıları kapatıldı. İchtihat artık gereksiz görülmeye başlandı. Çünkü tüm önemli hukuki sorunlar zaten cevaplanmış olarak kabul ediliyordu. İslam medreselerinde vahiy üzerine yeni okumalar suç olarak görülmeye başlandı. Yapılması gereken tek şey, dini otoritelerin talimatlarına uymaktı; ahlakı anlamak için sadece hukuki buyrukları okumak gerekiyordu. Kapanmaya direnen düşünürler ya sapkın olarak nitelenmeye başlandı ya da sürüldü (Offek, 2001, s. 16).

İslam düşüncesinin Helenistik dönemden tevarüs ettiği düşüncenin karakterini ve gelişimini inceledikten sonra varılan sonuçlar şunlardır: Ara dönem olarak kabul edilen Helenistik uygarlığın akla dayalı düşünce birikimi başka bir kültüre başarıyla aktarılabilirdiğini gördük. İslam'ın Helenistik kurum olan İskenderiye'deki bilim ve felsefe kitaplarını türcüme yoluyla dört yüzyıl boyunca kendi medreselerinde en verimli bir şekilde kullandığını gördük. Ayrıca bugün çağdaş Batı aydınlanmasının temel kaynaklarının Müslümanların himaye ettiği Arami ve toplulukların çevirileri sayesinde tanıştılar. Bu dönem Batı'nın karanlık çağıyken İslam'ın akıl çağıydı. İslam'ın akıl çağının oluşumunda İskenderiye okulunun büyük etkisi olduğu şüphesizdir. Ancak İslam'ın akıl çağı tamamen Helenizm etkisiyle oluşmuş da değildi. Müslümanlar Helenizm'in Antik Yunan düşüncesiyle karşılaştığında İslam zaten çok gelişmiş bir seviyeye ulaşmıştı. Helenistik düşünce İslami düşüncenin gelişmesine ivme kazandırdı. Ayrıca çeviri faaliyetleriyle Müslümanlar tarafından tevarüs edilen Antik Yunan düşüncesi sadece aktarılmakla kalmamış, İslam uygarlığı çevresinde bu bilimler geliştirilerek teoriye yeni katkılar da sunulmuştu. Astronomi ve matematikte Yunan ve Hint bilim adamlarının çalışmalarından hareketle bu alanın sınırları yeni bilgilerle genişletilerek ilerlemeler sağlanmıştır. Cebir ve trigonometri Müslüman bilim adamlarının çalışmalarıyla geliştirildi. Müslümanlar, astronomik gözlemler ve kozmoloji konusunda sadece Yunanlardan aldıkları şeyi genişletmekle kalmadı, aynı zamanda eski kayıtları kontrol edip düzelttiler. İslam dünyasını etkileyen Yunan yazarları, şairler, tarihçiler veya hatiplerden çok Tıp, Astronomi, Matematik ve felsefe konularındaki kitaplarıydı. Müslümanlar özellikle Helenistik mirasın bilimine yoğun ilgi gösterdiler. Doğayı sabırla gözlemleyen, olgular arasında düzenlilikleri kaydeden Aristocu geleneğin yöntemini ve mantığını benimsediler.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu gelişmeler 14. yüzyıldan sonra İslam toplumunda felsefi düşünce siyasetin tahakkümüne ve tasallutuna girince rasyonel ve ampirik aklın kaynakları geleneğin çölünde kurumaya yüz tuttu. Akılcı düşünce ve yöntemleri yerine hikayelere, efsanelere ve menkıbelere bürünerek canlılığını yitirdi. İslam toplumunda egemen olan bu anlayış 14. yüzyıldan sonra İslam dünyasına meydan okuyan birçok yıkıcı güce karşı koymak için yeterince ne düşünce ne de çözüm geliştiremedi. Kendi sorununu ve kendi realitesini kavrayacak eleştirel bir aklın yöntemleri terk edilince Müslüman dünyasındaki çoğu eleştiri dışı yönelik olarak kaldı. Eleştiri ve muhakeme kanalları tıkanınca akılcı gerçekçi yönetsel düşünme imkanları da zayıfladı. Bunun sonucu olarak bütünü hipotezini kuracak sistemli bir kavrayış ve idrak çerçevesi geliştiremedi. İskenderiye Kütüphanesi ve

onun etrafında oluşan düşünce geleneklerinin İslam dünyasını nasıl etkilediğini bu metinde ortaya koyduk. Kütüphanenin Müslümanlar tarafından yakılması iddiasının tamamen bir mitos olduğu yine batı kaynakları tarafından 19. yüzyılda ortaya koyulmuş olduğunu gördük.

İki bin üç yüz yıldır efsane ve mitoslarla örülmüş anlatılara konu olan İskenderiye Kütüphanesi 2002 yılında Antik dünyanın ruhunun yeniden canlandırılması adına Mısır hükümeti ve UNESCO'nun iş birliğiyle Alexandria Bibliothec olarak yeniden açıldı. Elektronik ve basılı kaynakların yanı sıra müzeler, kültür mekanları, tiyatrolar araştırma merkezleri, sergiler, galeriler, konferans merkezleri ve dünya fikirlerini bir araya geldiği bir diyalog formu haline dönüştürülerek İskenderiye Kütüphanesinin iki bin üç yüz yıllık altın çağları yeniden canlandırılması amaçlandı.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Bu çalışma tek yazarlı olduğundan dolayı yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Adıvar, A. (1980). *Bilim ve din* (3.Baskı). İstanbul: Remzi Kitapevi Yayınları.
- Algra, K., Ed. (1999). *Chronology. The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*. New York: Cambridge University Press.
- Arslan, A. (1996). *İslam felsefesi üzerine*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Argyle, A. W. (1974). The Ancient University of Alexandria. *The Classical Journal*, 69(4), 348-350
- Ali, I. (2022). On the transmission of Greek philosophy to medieval Muslim philosophers. *Teologies studies*, 78(4), 75-104 <https://doi.org/10.4102/hts.v78i4.7504>
- Bagnall R. S. (2002). Alexandria: library of dreams. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 146(4.), 348-362
- Barnabas, J. (2000). Religious freedom and human rights, C. J. Nirmal (Ed.), *Human rights in India* in (pp. 198-212). Oxford University Press.
- Barnes, R. (2006). Dünyadan uzak yaşayan kitap kurtları: Antik İskenderiye Kütüphanesi. I, Mcleold, (Ed.), *İskenderiye Kütüphanesi*, içinde (ss. 89-101) N. Böke, E. Çev, Ankara: Dost Kitapevi.
- Bergstrasser, G. (2006) *Sami dilleri tarihi*. İstanbul: Anka Yayınları.
- Berthold, W. (1940). *İslam medeniyeti tarihi* (Çev. F. Köprülü). İstanbul Kanaat Kitapevi.
- Canfora, L. (1990). *The vanished libraray, a wonder of the ancient World*. (Çev. R. Martin). California: University of California Press.
- Casson, L. (2001). *Libraries in the ancient world. new haven*. Connecticut: Yale University Press.
- Corbin, H. (1994). *İslam felsefesi tarihi*. (Çev. H. Hatemi). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Delia, D. (1992). From romance to rhetoric; The Alexandrian library in classical and Islamic traditions. *The American Historical Review*, 97(5), 1449-1467.

- El Cabiri, M. (2003). *Felsefi mirasımız ve biz*. (Çev. S. Aykut) İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- El Abadı, M. (1991). Innovation and originality; in the literature and philosophy of ancient Alexandria, India international. *Centre Quarterly*, 18(4), 145-159.
- Erksine, A. (1995). Culture and power in ptolemaic Egypt: the *Museum and Library of Alexandria*, *Greece & Rome* 42(1), 38-48.
- Gibbon, E. (1848). *The decline and fall of the Roman Empire VI*. Oxford: Oxford University Press, London.
- Franz, G. (2011). *The ancient Library at Alexandria: embracing the excellent, avoiding its fate*. London: Paul Kegan Press.
- Glassner, J. (2004). *Mesopotamian chronicles*. Atlanta, Georgia: Society of Biblical Literature.
- Goitem, S. D. (1963). Between Hellenism and Renaissance Islam. The Intermediate Civilization. *Islamic Research Institute*, 2(2), 217-233.
- Grant, E. (2008). The fate of Ancient Greek Natural Philosophy in the Middle Age: Islam and Western Christianity. *The Review of Metaphysics*, 61(3), 503-526.
- Guetes, D. (1998) *Greek thought, Arabic culture the Graeco-Arabic translation movement in Baghdad and early Abbasid society*. London: Routledge
- Günaltay, Ş. (1987). *Türk tarihinin ilk devirlerinden yakın şark- Elam ve Mezopotamya*, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Günaltay, Ş. (2001). *Antik Felsefenin İslam Dünyasına Girişi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Gündüz, Ş. (1998). *Mitoloji ile inanç arasında*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Haldun, İ. (1997). *Mukaddime*. (Haz. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Hendrickson, T. (2014). The invention of the Greek Library. *Transactions of the American Philological Association* 144(2), 371-413.
- Hodgson M. G. S. (1993). *İslamın serüveni*. (Çev. İ. Akyol, S. Demirci, A. Demirhan ve diğerleri) İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hourani, G. F. (1970). The early growth of the secular sciences in Andalusia. *Studia Islamica*, 32(5), 143-156.
- Jog, B. N. (1994). *Threat of Islam: Indian dimension*. Unnati Prakashan: Mumbai.
- Küçükömer, İ. (1994). *Sivil toplum yazıları*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Küçükömer, İ. (1994). *Halk demokrasi istiyor mu?* İstanbul: Bağlam Yayınları.
- MacLeod, R. (2006). *Tarihte ve Mitolojide İskenderiye*. (Çev. E. Böke). Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Mavroudi, M. (2015). Translations from Greek into Latin and Arabic during the middle ages: searching for the classical tradition, *Speculum*, 90(1), 28-59.
- Mayerof, M. (1930). The Book of Treasure, an Early Arabic treatise on medicine. *Isis*, 14(1), 55-76.

- Nasution, A. A., Rusydiana, A. S., Isfandayani, I., Bayuni, E. M., Kartikawati, D. R., and Ihwan, I. (2021). The House of Wisdom as a Library and Center of Knowledge, 1-21.
- Ortaylı, İ. (2006). İskenderiye kütüphanesi, *Görüşler*, 20(1), 85-88.
- O'Leary, D. L. (1979). *How Greek Science passed to the Arabs*. London: Routledge Kegan Paul Ltd.
- O'Leary, D. L. (1959). *İslam düşüncesi ve tarihteki yeri*. (Çev. Y. Kutluay) Ankara: A.Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Ofek, H. (2011). Why the Arabic world turned away from science. *The New Atlantis*, 3-23.
- Palacios, M. A. (2008). *Islam and the Divine Comedy*. London: Newyork Routledge Press.
- Pingre, D. (2001). From Alexandria to Baghdad to Byzantium. The Transmission of Astrology. *International Journal of the Classical Tradition*, 8(1), 3-37.
- Phillips, H. (2010). The Great Library of Alexandria. *Library Philosophy and Practice*, 1-22.
- Ramelli, I. L. E. (2015). Ethos and Logos: a second century debate between Pagan and Christian Philosophers. *Vigiliae Christianae*, 69(2), 123-156.
- Rodenbeck, J. (2001). Literary Alexandria. *The Massachusetts Review*, 42(4), 524-572.
- Rico, C, and Dan, A. (2017). The Library of Alexandria: a Cultural Crossroads of the Ancient World. *Polis Institute* 6(2), 374-409.
- Runia, T. D. (2004). Clement of Alexandria and the Philonic Doctrine of the Diven Power(s). *Vigiliae Christianae*, 58(3), 256-276.
- Sabra, A. I. (1996). *the appropriation and subsequent naturalization of Greek Science in Medieval Islam: a preliminary statement*. In *Tradition, Transmission, Transformation* pp.3-27.
- Tarn, W.W. (1927). *Hellenistic civilization*. London: E. Arnold.
- Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1935). *Uyanış dönemlerinde tercümenin rolü*: İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1969). *Bilim felsefesi*. İstanbul: Ülken Yayanları
- Vallance, J. (2006). Kütüphanedeki doktorlar; Kitapkurdu Apollonios'un tuhaf öyküsü ve diğer öyküler, Antik İskenderiye Kütüphanesi. I, Mcleold, (Ed.), *İskenderiye Kütüphanesi*, içinde (ss. 89-101) (Çev. E. Böke). Ankara: Dost Kitapevi.
- Walzer, R. (1945). Arabic transmission of Greek thought to medieval Europe. *Bulletin of the John Rylands Library*, 29(1), 160-183.
- Watt, J. (2013). The Syriac Aristotle between Alexandria and Baghdad. *Journal for late antique religion and culture*, 7(2), 26-50.
- Zou'bi, M. R., and Shah, H. (2017). Science institutionalization in early Islam: Bayt al- Hikma of Baghdad a Model o an Academy o Sciences. *Human and Social Sciences*, 44(3), 239- 247.

Extended Abstract

The aim of this article is to examine the journey and waypoints of the traditions of thought among societies and spaces, specifically focusing on the transmission of ideas originating from the Library of Alexandria, which served as the source of Ancient Greek thought in the East, through the Eastern Roman Empire, acting as a conduit for the translation movements into Arabic and later into Latin via Syriac and Nestorian intermediaries in the regions of Nisibis Edessa Antioch. The sources of this thought, encompassing texts ranging from Philosophy to Astronomy, Mathematics, Geography, and even Medicine, will be analyzed to understand how the tradition of thought, beginning from Alexandria, reached its zenith in the 9th and 10th centuries within the intellectual center of Bayt al-Hikma in Baghdad.

Firstly, the article narrates the establishment process of the Library of Alexandria during the Hellenistic period. Secondly, it explores the intellectual schools of thought that developed in and around the Library of Alexandria, particularly analyzing the formation of Neoplatonism as a synthesis of various ideas. Thirdly, the unfounded myth that the Library of Alexandria was burned by Muslims is debunked through a comparative method in this article. It also discusses the transmission channels and routes through which pre-Islamic science and intellectual traditions passed from the Hellenistic world to Islamic society. Lastly, it examines the translation activities related to the theoretical and intellectual sources of the Age of Reason in Islam during the Abbasid period. After discussing the issues related to the transmission of this thought to the Islamic world through a comparative method, the formation of a synthesis between the rational and empirical thought traditions of Ancient Greek thought and Islamic philosophy through the translation activities of the Abbasid Caliphs in Baghdad's House of Wisdom is analyzed.

Method

The method employed in this study involves a literature review and a comparative approach to examine the activities of thought surrounding the Library of Alexandria. Methodologically and historically, the interactions between various schools of thought in the transmission of these activities to Islamic society have been analyzed.

Undoubtedly, the interlocking of intellectual traditions, and even the gradual replacement of one by another, also determined the attitudes, behaviors, perceptions, and beliefs, as well as the modes of response towards the world and objects. It is not possible to definitively delineate the forms of comprehension and apprehension of a society in a specific period in terms of time and space. However, the reference nodes of philosophical tradition, historically traced backward through the stacked layers of intertwined thoughts, can be analyzed through a kind of mental archaeology method to draw conclusions about the tendencies of these thoughts' main currents. The thought traditions find their existence as a synthesis or compound of thoughts woven from different interactions within the complex structures called societies. Analyzing the unique principles of thought traditions requires identifying the institutionalized structures of that thought, which are its most tangible manifestations. The institutionalized form of thought is not limited solely to social organizational structures. Regular patterns of behavior inherited by society from the past are also analyzed through social roles and attitudes. These structures create a common ground in symbols, creative and innovative behaviors, shared values and ideas, and common mental states and actions. However, these structures are not static. Because the mental world created by thoughts constantly involves transitions and tensions between the deep layers of historical accumulation of thought. Therefore, thought traditions consist of layers of a kind of mental archaeology, stacked on top of each other, as a composite of many different actions and thoughts. These layers of thought constantly attract and repel each other, collaborate, contradict, oppose, and ultimately shape institutions and behaviors through inhibiting each other.

Literature Review or Discussion

Inter-civilizational and inter-societal continuity cannot always be sought in the realm of thought traditions as it is in nature. The material accumulations of civilizations can be destroyed by warfare, invasion, plunder, and fire, disrupting such continuities. Even if the material accumulations of ancient civilizations were destroyed by the invasions of nomads, the traditions of thought, art, and philosophy could find a space of existence through successive generations. As emphasized by Ibn Khaldun, nomadic Bedouin civilizations may destroy settled civilizations based on their military prowess. However, they cannot govern. The governance capability and accumulation establish the lasting, abstract, intellectual legacy of settled civilizations that remain intact despite warfare and plunder (Khaldun, 1997, p. 322). Therefore, although the city of Alexandria was invaded and burned by Caesar in 48 BC, the thousand-year rational legacy of ancient Greek philosophy remained as a small spark beneath the ashes of the destroyed civilization. Six centuries later, the light of this intellect was reborn from its ashes in this city. Subsequently, throughout the centuries, Alexandria continued to maintain its importance as the main center of transmission for this light. During this period, Alexandria, with its rich library and museum, was the richest center of complex combinations of philosophical and religious thoughts. From Platonism to Pythagoreanism to the Peripateticism of Aristotle's Lyceum, the Hellenic tradition had evolved into a changed, corrupted form (Offek, 2001). The theogonies of ancient Egypt, hermetic theosophy, esoteric doctrines, and Orphic mysteries came to alter the pure clarity of philosophical thought. Hellenistic Jews like Aristobulus and Philo amalgamated the thoughts of Plato and Aristotle. Alexandria became the center of Neoplatonism, where the spiritual discipline of the East was synthesized with pantheistic tendencies.

Finding and Conclusion

In this article, one of the conclusions drawn regarding the continuity and rupture moments of intellectual and philosophical traditions is that the same epistemology can generate similar rationality in two different societies. Philosophical traditions shape the frameworks of understanding in human-nature, human-universe, and human-society relationships. Therefore, when the premises of thought are the same, the perception of nature, the universe, and cosmology in the human mind can be similar. This is because the intellectual experience accumulated by humanity transcends centuries, interweaving with thought cycles from society to society and civilization to civilization.

In conclusion, after examining the character and development of the thought inherited by Islamic philosophy from the Hellenistic period, the following results have been reached. We observed that the rational thought accumulation of the Hellenistic civilization, considered as an interim period, could be successfully transferred to another culture. Another result derived from these discussions is that Islam, through Hellenistic civilization, efficiently utilized the sources of Ancient Greek thought in its madrasas for approximately four centuries.

The significant influence of the Alexandria school in the formation of the Age of Reason in Islam is undeniable. However, the Age of Reason in Islam did not solely emerge from Hellenistic influence. When Muslims encountered Hellenism, Islam had already reached an advanced level of development. Hellenistic thought contributed momentum to the development of Islamic thought. Moreover, the Ancient Greek thought inherited by Muslims through translation activities was not merely transmitted; it was also developed within the Islamic civilization, offering new contributions to theory. In the fields of astronomy and mathematics, Muslim scholars expanded the boundaries of knowledge by referencing the works of Greek and Indian scientists. Algebra and trigonometry were developed through the efforts of Muslim scholars. Muslims not only expanded what they received from the Greeks in astronomical observations and cosmology but also verified and corrected ancient records.